

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

КЛИМІВ Андрій Григорович

**ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ
УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТИМИ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ**

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
ПОФГм-22
А. Г. Климів

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, Коваль С.Л.

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

" _____ " _____ 20__р.

Завідувач кафедри

_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ТА ОСОБИСТІ	
ДОХОДИ І ВИТРАТИ: ТЕОРЕТИЧНА СУТЬ.....	6
1.1. Поняття «фінансова грамотність» як предмет дослідження	6
1.2. Теоретичні підходи до визначення особистих доходів і витрат.....	12
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТИМИ	
ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ.....	20
2.1. Оцінка динаміки складу та структури доходів вітчизняних домогосподарств	20
2.2. Аналіз динаміки складу та структури витрат домогосподарств України ...	29
2.3. Практика управління особистими доходами і витратами.....	37
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ	
ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО	
УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТИМИ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ	44
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

В умовах повномасштабної війни, яка вже понад три роки триває на території нашої держави, Україна демонструє надзвичайне протистояння і рішучість. Війна чинить руйнівний вплив на економіку, при цьому зростає потреба відбудови країни для якої необхідно мобілізувати фінансові ресурси як від іноземних інвесторів, так і залучати внутрішні ресурси, у тому числі від українських громадян. У таких умовах, фінансова освіченість українців, їх вміння управляти особистими доходами та витратами має прямий вплив на здатність забезпечити фінансову стабільність домогосподарства, вміння накопичувати кошти та їх інвестувати. Іншими словами, фінансова грамотність громадян є запорукою ефективного управління особистими фінансами, коли особа може скласти сімейний бюджет, прийняти рішення про доцільність заощаджень та інвестицій, здатна управляти боргами.

У сучасному суспільстві, коли кожна людина несе відповідальність за фінансовий добробут фінансова грамотність набуває особливе значення. Останніми роками дослідження фінансової грамотності населення стало предметом вивчення вітчизняних науковців на практиків, серед яких: В. Андрійчук, М. Геєнко, С. Домбровська, Т. Кізима, С. Коваль, А. Кузнєцова, В. Лавренюк, І. Ломачинська, Л. Птащенко, Т. Повод, Т. Смовженко, А. Тимків, Ю. Ярова. та інших.

У процесі життєдіяльності домогосподарства отримують доходи та витрачають їх задовольняючи власні потреби. Рівень доходів і витрат населення відображає рівень їх добробуту, а тому представляє інтерес для досліджень. Так, зазначена проблематика знайшла відображення у працях О. Івашко, Т. Кізими, О. Кириленко, С. Коваль, Л. Ліпич, С. Мостенець, І. Сидор, А. Сидорчук та ін.

Попри суттєві напрацювання наукової спільноти у сфері фінансової грамотності, проблема дослідження її впливу на здатність домогосподарств

ефективно управляти доходами та витратами в умовах економічної нестабільності, спричиненої воєнними діями, набуває особливої актуальності.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування сутності фінансової грамотності населення, аналіз взаємозв'язку між рівнем фінансових знань та умінням ефективно управляти особистими доходами і витратами, а також розроблення науково-практичних рекомендацій щодо підвищення фінансової грамотності в контексті вдосконалення управління особистими фінансами.

Відповідно до визначеної мети було поставлено і вирішено такі завдання:

- обґрунтувати сутність фінансової грамотності населення;
- дати характеристику особистим доходам та витратам;
- проаналізувати та виявити тенденції у структурі доходів вітчизняних домогосподарств;
- оцінити у динаміці склад та структуру витрат домогосподарств України;
- дослідити практичні можливості управління власними доходами і витратами;
- запропонувати шляхи підвищення рівня фінансової грамотності населення як передумови ефективного управління особистими доходами і витратами.

Об'єктом дослідження є особисті доходи і витрати.

Предметом даного дослідження виступають практичні аспекти впливу рівня фінансової грамотності на ефективність управління особистими доходами та витратами населення.

Методологічну основу дослідження складає сукупність методів і прийомів наукового пізнання економічних процесів і явищ. У процесі дослідження використано такі методи: діалектичний підхід, логічний аналіз, методи наукової абстракції та теоретичного узагальнення – для аналізу та систематизації існуючих підходів до визначення поняття «фінансова грамотність»; статистичний метод, метод системного аналізу та метод

порівняння – для оцінки рівня доходів і витрат домогосподарств; графічний метод – для наочного відображення виявлених тенденцій та результатів дослідження.

Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові дослідження вітчизняних вчених, котрі стосуються проблематики доходів та витрат вітчизняних домогосподарств та впливу фінансової грамотності на прийняття раціональних фінансових рішень.

Інформаційною основою дослідження є дані Державної служби статистики України, результати досліджень Міжнародної організації з міграції, Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень та консалтингової компанії Делой.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у виявленні особливостей доходів та витрат вітчизняних домогосподарств у період воєнного стану.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження існуючої практики управління особистими фінансами дозволило запропонувати власне бачення шляхів підвищення фінансової грамотності населення.

Апробація результатів дипломної роботи. Окремі результати кваліфікаційної роботи опубліковано у збірниках наукових праць «Фінансове забезпечення сталого розвитку» [59] (2024 р.) та «Фіскальна політика України в умовах євро інтеграційних процесів» [60] (2025 р.).

Структура дипломної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основна частина викладена на 54 сторінках, містить 9 рисунків, 15 таблиць. Список використаних джерел налічує 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ТА ОСОБИСТІ ДОХОДИ І ВИТРАТИ: ТЕОРЕТИЧНА СУТЬ

1.1. Поняття «фінансова грамотність» як предмет дослідження

У процесі життєдіяльності людина практично кожного дня вимушена приймати рішення, які стосуються особистих фінансів чи бізнесу: необхідно збалансувати особисті доходи і витрат, спланувати сімейний бюджет. Можуть потребувати вирішення питання вишукування коштів для щоденних витрат домогосподарства, накопичення заощаджень чи акумулювання коштів для відпочинку, придбання товарів тривалого використання або інвестування, прийняття важливих рішень на певних етапах життя чи у непередбачуваних ситуаціях. Ефективність управління особистими фінансами залежить від фінансової обізнаності особи. Володіння фінансовими знаннями створює передумови для оптимального витрачання коштів в межах отримуваних доходів та можливостей для накопичення заощаджень, зважено залучати позикові кошти, іншими словами уникнення невиправданих боргів та фінансового шахрайства, збереження фінансової стабільності. Фінансово грамотні особи мають значний потенціал для підвищення рівня життя завдяки управлінню особистими фінансами та вміння уникати фінансових ризиків [1, с. 41].

В умовах війни фінансова грамотність залишається одним із факторів, що чинять вплив на якість життя членів домогосподарств та економічну стабільність держави. Фінансово грамотна людина розуміє зміст фінансових понять та категорій та здатна самостійно аналізувати, реально оцінювати ситуацію та приймати виправдані рішення відповідно до обставин.

Дослідження, які проведено в межах проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» [2] «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні» [2] свідчать про недостатній рівень обізнаності наших громадян про особливості функціонування фінансової сфери; про закони

грошового обігу, тому незнання негативно впливає на та якість життя та добробут в цілому. Фінансова грамотність має формуватися з раннього дитинства. Адже, коли доросла людина стикається з боргами, втратами, заощадженнями, то це засвідчує, що ніхто її вчасно не навчив розпоряджатись коштами [3, с. 101].

Фінансова грамотність громадян будь якої країни є запорукою успішного розвитку суспільства. Саме тому, пропонуємо розпочати дослідження із вивчення підходів до трактування даного поняття.

Останніми роками проблематика фінансової грамотності домогосподарств є предметом вивчення українських вчених. Так, на думку, Л. Рибіної, М. Геєнко та Т. Гузенко фінансову грамотність представляє собою «знання та розуміння фінансових процесів, навички управління фінансовими ресурсами та уміння приймати обґрунтовані фінансові рішення» [4]. Подібне трактування зустрічаємо у Г. Сидор та А. Тимківа, які вбачають у фінансовій грамотності «знання будь-якого члена суспільства (який не має спеціальної освіти), котрі дають можливість розуміти суть фінансових відносин та їх роль у суспільстві, доцільність участі громадян в економічному розвитку країни (через заощадження, сплату податків, залучення кредитних коштів, розрахунки з іншими економічними суб'єктами, індивідуальні інвестиції тощо) визначають фінансову грамотність» [5, с. 12].

При дослідженні фінансової грамотності С. Домбровська наголошує, що вона не обмежується лише знаннями, а включає також навички по управлінню фінансовими ресурсами, котрі забезпечують особистий фінансовий добробут [6, с. 6]. На думку вченої, особливістю фінансової грамотності є її позитивний вплив на «розвиток підприємливості та ініціативності, здатність реалізовувати власні ідеї, формувати суспільні цінності, брати активну участь у суспільному житті, управляти власним життям і кар'єрою, розв'язувати фінансові проблеми» [6, с. 7]. Трактування, яке дають Н. Дорошенко та В. Романів є близьким за змістом і містить уточнення, що такі навички та знання сприяють

мінімізації ризиків та максимізації ефективності управління власними коштами [7].

Вище наведені дефініції знайшли своє відображення у тлумаченні Т. Смовженко та А. Кузнецової, на думку яких «фінансова грамотність – це сукупність знань, вмінь та навичок, які потрібні населенню для прийняття відповідальних економічних і фінансових рішень з належним рівнем компетентності, і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві» [8, с. 35].

Т. Латковська вважає, що проявом фінансової грамотності є не лише «знання про фінансові ринки та послуги, фінансові інструменти, а й здатність застосовувати знання у практичній діяльності, при цьому усвідомлювати наслідки своїх дій і бути готовим відповідати за прийняті рішення» [9, с. 431].

Практикоорієнтований підхід застосовує О. Бречко, який під фінансовою грамотністю розуміє не лише знання про фінансові ринки, а й про їх професійних учасників, фінансові інструменти та послуги, особливості їх регулювання та функціонування [10, с. 131].

Як необхідний навик для забезпечення ефективних результатів управління особистими фінансами, а також фінансовим добробутом родини у непростому фінансовому просторі тлумачать фінансову грамотність В. Лавренюк [11, с. 60].

Для трактування поняття «фінансова грамотність» Д. Колінчук та Л. Птащенко використали макроекономічний підхід, що дозволило трактувати його «як фактор економічного зростання країни, інструмент подолання бідності та підвищення рівня доходів громадян розглядають фінансову грамотність» [12, с. 92]. На думку цих дослідників, досконало застосовуючи навички прийняття виважених рішень у сфері особистих фінансів можна досягнути фінансової стабільності.

Заслуговує на увагу позиція І. Соркіна, який вважає, що фінансова грамотність передбачає як теоретичні знання, так і практичні навички: «знання фінансових понять, а також можливостей та порядку використання населенням фінансових послуг» [13, с. 305].

Зовсім інше бачення фінансової грамотності зустрічаємо у професора Т. Кізими: «сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [14, с. 65].

Характеризуючи фінансову грамотність О. Ковтун зосереджує увагу на практичній її реалізації, яка проявляється у здатності громадян ефективно управляти особистими фінансовими ресурсами; обліковувати власні витрати і доходи, складати фінансові плани на короткострокові і довгострокові періоди; знаходити оптимальне співвідношення між споживанням та заощадженнями; усвідомлювати особливості різноманітних фінансових інструментів і послуг, вміти вишукувати актуальну інформацію про ситуацію на фінансовому ринку; приймати виважені рішення, котрі адекватні у певній ситуації стосовно користування фінансовими продуктами і послугами, а також розуміти можливі наслідки прийнятих рішень; усвідомлювати необхідність пенсійних нагромаджень [15, с. 276].

На думку І. Ломачинської фінансова грамотність є способом мислення, котрий полягає у «використанні оптимальних рішень та раціональних ідей для підвищення якості та рівня життя як окремої особи, так і усього суспільства загалом» [16, с. 118].

Заслуговують на увагу дослідження здійснене колективом науковців М. Дубиною, А. Тарасенко та О. Тарасенко [17]. Вченими сформульовано характерні риси, які розкривають зміст фінансової грамотності як об'єкту досліджень (див. рис. 1.1).

На думку Т. Повод, саме «фінансова грамотність сприяє підвищенню інвестиційної активності громадян, що позитивно впливатиме на сталий економічний розвиток держави» [18, с. 86]. Саме тому, на думку науковця, забезпечення високого рівня фінансової грамотності населення має вирішуватися на національному рівні в межах стратегічного економічного розвитку країни.

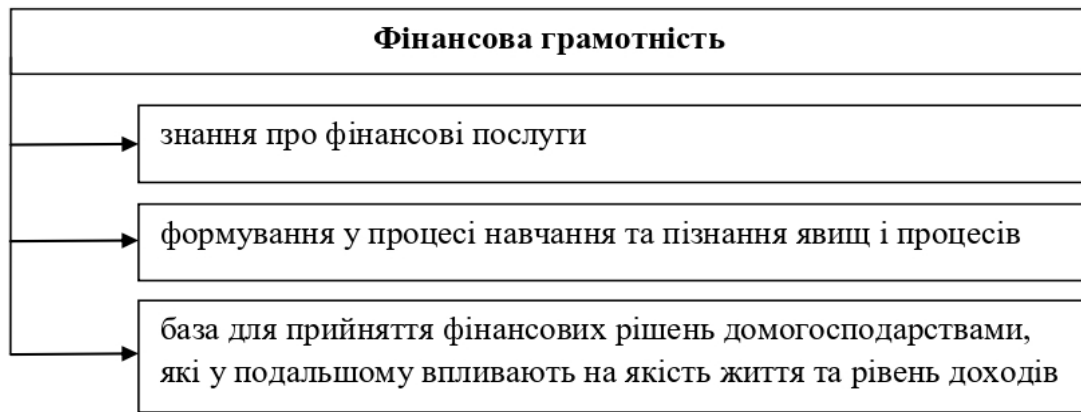

Рис. 1.1. Характерні риси фінансової грамотності

Примітка. Узагальнено автором за [17]

Т. Повод вважає, що фінансово грамотна людина є запорукою економічно розвинутого суспільства, фундаментом, який забезпечує високий рівень життя. «Фінансово грамотна людина емоційно позитивна та цілеспрямована, вона впевнена у своєму майбутньому не завдяки державі або роботодавцеві, а завдяки власному розуму та досвіду; вона точно знає, як формувати родинний бюджет та розпоряджатися ним» [18, с. 86].

Для кращого розкриття поняття «фінансова грамотність» Ю. Ярова розглядає протилежне поняття «фінансова безграмотність» і вважає його головним глобальним викликом, яка перешкоджає розвитку особи, сім'ї, громад, суспільства [19, с. 63].

Значущість фінансової обізнаності підтримує Т. Кізима, яка вважає що «фінансово грамотне населення здатне попереджати бідність, приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення, сприяє стабільному розвитку фінансових ринків та стимулює економічне зростання в країні» [20, с. 16].

С. Домбровська вважає фінансову грамотність «складним поняттям та включає осмислення основних фінансових концепцій, раціональне використання економічної інформації, прийняття ефективних управлінських рішень, забезпечення економічної безпеки людини й підвищення добробуту населення» [21, с. 6].

Досліджуючи фінансову грамотність, О. Бречко вказує на її спрямування, оскільки вона сприяє розв'язанню проблем бідності, зниженню економічних ризиків, вирішенню питань невинуватеного боргового тягаря та підвищенню фінансової стійкості домогосподарств [10, с. 131].

Грунтовне дослідження здійснили вчені В. Федосов та Б. Стеценко, які застосували комплексний підхід та розкрили існуючі взаємозв'язки у знаннях про фінансові відносини, котрі впливають на фінансову поведінку окремої людини чи групи осіб [22, с. 73]. Науковці довели існування взаємозв'язків між фінансовим світоглядом, фінансовими знаннями та фінансовою грамотністю. Так, під фінансовим світоглядом науковці розуміють систему уявлень окремої особи про фінанси та фінансові відносини. Причому саме світогляд є основою на якій базуються фінансові знання. Фінансова грамотність формується внаслідок оволодіння фінансовими знаннями на основі фінансового світогляду людини його фінансову грамотність. На думку В. Федосова та Б. Стеценко, саме фінансовий світогляд, фінансові знання та фінансова грамотність формують фінансову поведінку людини, котра має певні особливості та проявляється у його взаємодії з іншими економічними суб'єктами [22, с. 74].

У процесі оцінки існуючих підходів вітчизняних вчених до трактування поняття «фінансова грамотність» виявлено відсутність єдиного бачення. Так, науковці розкривають досліджуване поняття через наступні ключові категорії:

- знання;
- розуміння;
- навички;
- уміння.

Враховуючи позицію науковців та висловлюючи власне бачення, пропонуємо під фінансовою грамотністю розуміти знання та навички, котрі дають змогу приймати виважені фінансові рішення у контексті управління особистими доходами і витратами.

1.2. Теоретичні підходи до визначення особистих доходів і витрат

Фінансова грамотність відіграє неабияке значення у процесі життєдіяльності людини. Фінансова обізнаність полягає у розумінні ключових фінансових понять, які сприяють прийняттю оптимальних рішень у сфері формування доходів, здійснення витрат і заощаджень, при виборі фінансових інструментів, плануванні бюджету, акумулюванні коштів на майбутні потреби. Фінансово освічені люди здатні управляти фінансовими ризиками та уникати непередбачуваних ситуацій. Фінансові знання забезпечують відповідальне ставлення до управління особистими доходами та витратами, іншими словами фінансово грамотні особи здатні підвищувати добробут власного домогосподарства за рахунок оптимального розподілу грошових коштів і планування майбутніх витрат [23, с. 202].

Доходи та витрати є важливим індикатором рівня життя населення та країни загалом. Управління особистими доходами та витратами спрямоване на зростання доходів та зменшення (оптимізацію) витрат домогосподарств. Забезпечення ефективності управління особистими доходами та витратами є одним із найважливіших економічних завдань, які постають не лише перед членами домогосподарств, а перед урядом держави. Актуальність вищезазначеного завдання зумовлено існуванням взаємообумовленості між результативністю такого управління та соціально-економічним станом країни загалом, адже зростання доходів позитивно впливає на якість життя та зростання обсягів споживання життєвих благ.

Дослідження управління особистими доходами та витратами доцільно розпочати із вивчення теоретичних підходів до трактування доходів та витрат домогосподарств.

Узагальнене трактування доходів дає «Економічний енциклопедичний словник» [24]:

– гроші чи матеріальні цінності, котрі отримано від комерційної, виробничої чи посередницької діяльності;

- різниця між виручкою за реалізовану продукцію, роботи чи послуги та сукупними матеріальними витратами, пов'язаними із виготовленням чи наданням;
- дивідендів (відсотків), котрі отримано за акціями, та вкладками і депозитів» [24, с. 173].

Близьке за змістом тлумачення дав професор В. Опарін, на думку якого «доходи представляють собою грошові чи інші надходження, які окремі суб'єкти отримують від виробничої діяльності у вигляді доданої ними вартості, продажу майна, майнових прав, прав інтелектуальної власності тощо, чи у процесі перерозподілу вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту» [25, с. 132]. Як бачимо, вищенаведена дефініція сформульована виходячи із основних джерел формування доходів.

А. Чухно формулюючи дефініцію доходів наголошував на важливості наукового розуміння їх природи «як соціальної оцінки результатів економічної діяльності» [26, с. 510].

Авторським колективом монографії «Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці» [27] запропоновано тлумачити доходи населення за двома підходами: за матеріальним змістом та джерелами їх формування. Вчені вбачають у доходах суму грошових коштів та матеріальних благ, котрі отримано або створено громадянами за визначений відрізок часу [27, с. 120].

На думку І. Ярового доходи домогосподарств представляють собою «сукупність грошових коштів та натуральних надходжень, спрямованих на підтримку фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини і на задоволення їх потреб» [28, с. 244]. Значимість дослідження науковця полягає в обґрунтуванні взаємозв'язків між доходами домогосподарств та показниками соціального та економічного розвитку держави. І. Яровой вбачає у доходах населення «частину виробленого суспільного продукту з відрахуванням матеріальних затрат, яка привласнена ним за певний період часу» [28, с. 244].

Цікавим є підхід до тлумачення доходів населення запропонований С. Бортнік та Х. Іщук, на думку яких це загальний обсяг грошових та матеріальних засобів (коштів), які забезпечують умови для фізіологічного, матеріального, економічного, морального та інтелектуального існування особи, котрі отримано або вироблено членами домогосподарств за визначений відрізок часу. Як бачимо, автори наголошують, що такі доходи можуть мати не лише грошове вираження, а й матеріальне. Під матеріальними засобами науковці розуміють «товари власного виробництва, які роботодавці презентують своїм працівникам, путівки на відпочинок, екскурсії, навчання працівників, забезпечення житлом, харчування, проїзні квитки тощо» [29, с. 226]. Вважаємо виправданим твердження Бортнік С.М. та Іщук Х.В., що «визначення поняття «доходи населення» викликає певні розбіжності в поглядах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених щодо його трактування» [29, с. 226].

Така точку зору підтримує Є. Качан на думку якого доходи населення представляють «...суму грошових коштів і матеріальних благ, які домашні господарства одержали за певний проміжок часу у натуральному вигляді для підтримання фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини» [30, с. 166].

Близьке за містом трактування дають С. Панчишин та Н. Холод, на думку яких «доходи населення – це сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період» [31, с. 133]. Як бачимо, науковці ототожнюють доходи домогосподарств та доходи населення.

На думку Г.А. Оганяна, доходи домогосподарства мають виключно грошове вираження – «це загальна сума грошей, яку отримала особа або родина протягом певного періоду (як правило, за рік)» [32, с. 67].

Як інструмент, за допомогою якого визначається рівень добробуту суспільства трактує доходи населення В. Гриньова та Г. Шульга [33, с. 145].

Комплексне дослідження доходів населення здійснене Н. Павліхою, І. Цимбалюк, О. Унігою, Л. Коцан, А. Савчук дозволило вченим зробити висновок про багатогранність досліджуваної категорії, яка проявляється в

економічній та соціальній компонентах. На думку вчених, її соціальний зміст полягає у здатності задовольняти різноманітні духовні та матеріальні потреби населення, що створює передумови для відтворення людського потенціалу. Економічний зміст доходів населення проявляється «у формі виробленого за певний період суспільного продукту за вирахуванням матеріальних затрат та відображає систему розподільчих відносин в країні, є індикатором розвитку процесів і явищ, що відбуваються в національному господарстві» [27, с. 121].

Заслужують на особливу увагу дослідження здійснені професором Т. Кізімою, на думку якої, неправильним є обмежувати визначення доходу лише грошовими надходженнями і не брати до уваги натуральні доходи [34, с. 141].

Оцінка поглядів вітчизняних вчених щодо тлумачення поняття «доходи населення (домогосподарств)» доходимо до висновку, що саме вони повністю відображають поняття «особисті доходи». Саме тому, у нашому дослідженні застосовуватимемо ці поняття як тотожні.

На нашу думку, найбільш влучне визначення особистих доходів запропоновано професором Т. Кізімою: «сукупність надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел як у грошовій, так і негрошовій формах, які збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна» [34, с. 148].

Державна служба статистики України, яка збирає та узагальнює показники доходів населення характеризують їх за джерелами надходження: «грошові кошти і матеріальні блага – заробітна плата; прибуток та змішаний дохід; одержані доходи від власності; соціальні допомоги; соціальні трансферти в натурі та інші поточні трансферти, які спрямовано на підтримку фізичного, морального, економічного та інтелектуального станів людини й на задоволення її потреб» [35, с. 24].

Для зручності досліджень особисті доходи класифікують за різними ознаками (див. рис. 1.2).

Рис. 1.2. Класифікація особистих доходів

Примітка. Складено та узагальнено автором за: [34, с. 150]

Матеріально-речовим виявом особистих доходів є їх грошова та не грошова форма (рис. 1.2). До грошових доходів відносять кошти, котрі отримані членами домашніх господарств як заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності та власності, надходження від реалізації продукції підсобного господарства, соціальні трансферти та грошова допомога (підтримка) від близьких людей тощо.

До не грошових доходів належать: надходження продукції від підсобного господарства, безкоштовні послуги від установ соціальної сфери, пільги для окремих категорій населення, субсидії, надходження матеріальних благ від будь-яких економічних суб'єктів (держави, органів місцевого самоврядування, підприємств, об'єднань громадян, інших домогосподарств чи їх членів). Як свідчить практика, грошові доходи є значно більшими порівняно із не грошовими (натуральними).

Доходи членів домогосподарств, які офіційно отримано і які пройшли процедуру оподаткування – є легальними доходами. Члени домогосподарств приховуючи економічну діяльність (в т. ч. нелегальне працевлаштування) отримують тіньові (нелегальні) доходи.

Особисті доходи використовують для забезпечення життєдіяльності членів домогосподарств. Іншими словами, доходи, які отримують домогосподарства використовуються для задоволення численних потреб, які відповідають унікальним потребам окремого домогосподарства. Разом з тим, існують потреби, які характерні для всіх домогосподарств.

До основних напрямів витрачання особистих доходів Т. Кізіма відносить:

- основні споживчі потреби;
- неспоживчі потреби;
- формування заощаджень [34, с. 245].

Як свідчить практика, найбільше особистих доходів витрачається на споживчі потреби, зокрема придбання товарів та оплата послуг. Особисті витрати на оплату послуг включають: житлово-комунальні платежі, різноманітні побутові послуги, плата за послуги дошкільних закладів, придбання путівок у санаторії чи будинки відпочинку, оплата послуг закладів охорони здоров'я. Особисті витрати споживання пов'язані із відтворенням кожного члена домогосподарств як організму, що має певні фізіологічні потреби та як соціальної особи.

Особисті витрати на неспоживчі потреби включають сплату податків та обов'язкових внесків (зборів) на соціальне страхування, вступні і членські внески у громадські організації, погашення позик.

Особисті витрати на формування заощаджень здійснюються у при відкритті депозитних вкладів (рахунків); при накопиченні готівкових неорганізованих заощаджень (у національній чи іноземній валюті); придбання цінних паперів (акцій, облігацій)

Як бачимо, в основу вищенаведеної класифікації особистих витрат взято ознаку їх цільового призначення. Зовсім інший підхід до класифікації

особистих витрат запропоновано Т. Кізімою. Вчена запропонувала поділяти особисті витрати враховуючи ступінь їх необхідності та періодичності (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Класифікація особистих витрат за ступенем необхідності та регулярності [34, с. 250]

На думку Т. Кізіми першочергові витрати пов'язані із необхідністю придбати продукти харчування, одяг, витратити кошти на лікування. До другорядних (бажаних) витрат вчена відносить витрати на освіту, придбання товарів не першої необхідності, сплату страхових внесків.

Витрати на придбання продуктів харчування, оплату за отримані комунальні послуги є витрати, що здійснюються на постійній основі. Члени домогосподарств витрачають кошти на одяг, оплачують транспортні послуги на регулярній основі. До разових витрат відносять такі, що пов'язані із лікуванням, придбанням товарів тривалого використання.

Формуючи статистичні таблиці Державна служба статистики України виокремлює наступні групи витрат домогосподарств: «витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності; податки на доходи, майно, та інші сплачені поточні трансферти; нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів; приріст фінансових активів у вигляді заощаджень» [28, с. 73].

Підсумовуючи зауважимо, що завдяки особистим доходам і витратам домогосподарства задовольняють свої потреби. Розподіляючи особисті доходи та здійснюючи витрати домогосподарства виступають основними споживачами

ринкових товарів і послуг, а тому чинять визначальний вплив на економічний розвиток держави загалом. Управління особистими доходами та витратами спрямоване на максимальне задоволення потреб домогосподарств та підвищення рівня їх добробуту.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТИМИ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ

2.1. Оцінка динаміки складу та структури доходів вітчизняних домогосподарств

Запорукою підвищення добробуту домогосподарства є усвідомлене управління особистими доходами та витратами. Здатність членів домогосподарств управляти його вхідними та вихідними грошовими потоками чинить визначальний вплив на фінансову стійкість, тому аналіз особистих доходів і витрат потребує особливої уваги. Вважаємо, доцільно розпочати дослідження із комплексного аналізу доходів вітчизняних домогосподарств.

Кожна держава зацікавлена у створенні можливостей та сприятливих умов для домогосподарств отримувати доходи із різних джерел, які формуватимуть фінансовий потенціал для задоволення їх численних потреб. На формування доходів впливає економічна та політична ситуація в країні. Вже понад три роки триває повномасштабна війна, яка негативно вплинула як на економіку держави загалом, так і на добробут населення. Крім того, в умовах воєнного стану виникли труднощі зі збором та оприлюдненням статистичної інформації у тому числі такої, що стосується доходів та витрат домогосподарств. На момент написання роботи, Державною службою статистики оприлюднення показники включно до 2022 р. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка доходів домогосподарств України у 2018–2022 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд. грн.	млрд. грн.	темп зростання, %	млрд. грн.	темп зростання, %	млрд. грн.	темп зростання, %	млрд. грн.	темп зростання, %
Доходи населення	3248,7	3744,0	115,3	4045,2	108,0	4863,5	120,2	5257,1	108,1

Примітка. Складено та розраховано за даними [35]

Оцінка показників динаміки доходів населення за 2018–2022 рр. дозволила виявити позитивну тенденцію їх зростання (табл. 2.1). Так, за результатами 2019 р. обсяг доходів зріс від 3248,7 млрд. грн. до 3744,0 млрд. грн. (темп зростання 115,3%); за результатами 2020 р. обсяг доходів зріс до 4045,2 млрд. грн. (темп зростання 108%); за результатами 2021 р. – до 4863,5 млрд. грн. (темп зростання понад 120%); за результатами 2022 р. – до 5257,1 млрд. грн. (темп зростання понад 108%). Позитивні тенденції зростання загального обсягу доходів населення у 2018–2021 рр. можна пояснити зумовлено зростання рівня оплати праці, підвищенням соціальних стандартів (а отже і соціальних виплат), зростанням доходів трудових мігрантів.

Після початку війни у 2022 р. також спостерігається зростання обсягу доходів населення. І хоча для цього періоду характерним було припинення роботи численних суб'єктів господарювання і, відповідно звільнення працівників, масова міграція населення як в середині країни так за її межі, суттєве зростання фінансового забезпечення військовослужбовців забезпечило зростання показника доходів населення. Кризові явища під час війни проявились у знеціненні національної валюти та зростанні цін, Таким чином можемо зробити висновок, що на фоні зростання загального показника доходів населення купівельна спроможність населення знизилась, відповідно знизились їх реальні доходи.

Під час воєнного стану виникла необхідність здійснити дослідження «Соціально-економічного стану домогосподарств України» [37]. Таке дослідження проведено Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Показники реального доходу українських домогосподарств
у 2021 р. та 2023 р., грн. на особу [37]**

(у співставних цінах 2021 року)

Показники	2021 р.	2023 р.
Україна	14491	15160
Сільське населення	13418	12310
Міське населення	15001	16652

Для об'єктивної оцінки соціально-економічного стану українських домогосподарств під час війни, вчені застосували показник реальних доходів у розрахунку на одного члена домогосподарства і порівняли показники із довоєнним періодом (2021 р.). Як бачимо (див. табл. 2.2), показник реальних доходів українських домогосподарств у 2023 р. дещо перевищив показник 2021 р. 15,2 тис. грн. проти 14,5 тис. грн. Оцінка досліджуваного показника в розрізі сільського та міського населення вказує на зниження реальних доходів сільських жителів (від 13,4 тис. грн. у 2021 р. до 12,3 тис. грн. у 2023 р.) та зростання реальних доходів міського населення (від 15,0 тис. грн. у 2021 р. до 16,7 тис. грн. у 2023 р.).

Міжнародною організацією з міграції проведено дослідження економічної стійкості наших співвітчизників під час війни [38]. Аналітиками встановлено, що скорочення доходів під час війни найбільше відчули внутрішньо переміщені особи, хоча середньомісячний дохід таких осіб відповідає доходам домогосподарств, котрі не були переміщені. Таку ситуацію можна пояснити тим, що до війни такі громадяни мали вищі доходи.

Проаналізуємо динаміку структури доходів вітчизняних домогосподарств (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка та структура доходів домогосподарств України
за 2018–2022 рр.**

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Доходи всього	3248,7	100	3744,0	100	4045,2	100	4863,5	100	5257,1	100
Заробітна плата	1529,4	47,1	1758,6	47,0	1832,2	45,3	2211,7	45,5	2750,8	52,3
Прибуток та змішаний дохід	572,1	17,6	678,2	18,1	740,3	18,3	964,9	19,8	692,9	13,2
Доходи від власності	91,2	2,8	117,0	3,1	105	2,6	107,2	2,2	58,9	1,1
Соціальні допомоги, ін. трансферти	1056,1	32,5	1190,3	31,8	1367,6	33,8	1579,7	32,5	1754,5	33,4

Примітка. Складено та розраховано за даними [35]

Показники структури особистих доходів вітчизняних домогосподарств (див. табл. 2.3) свідчать, що їх основним джерелом є заробітна плата. Так, її питома вага становила: 47,1% від сумарних доходів у 2018 р.; 47,0% – у 2019 р.; 45,3% – у 2020 р.; 45,5% – у 2021 р.; 52,3% – у 2022 р. Показники динаміки середньомісячної заробітної плати штатних працівників відображено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Динаміка середньомісячної заробітної плати штатних працівників у
2018–2024 рр.**

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Обсяг, грн.	8895	10497	11591	14014	14847	17442	21473
Темп зростання, %	–	118,0	110,4	120,9	105,9	117,5	123,1
Абсол. приріст, грн.	–	1602	1094	2423	833	2595	4031

Примітка. Складено та розраховано за даними [39]

Як бачимо із показників табл. 2.4, середньомісячна зарплата українців у 2018–2024 рр. стабільно зростала: у 2019 р. – на 18% (порівняно із попереднім роком); у 2020 р. – на 10,4%; у 2021 р. – на 20,9%; 2022 р. – на 5,9%; 2023 р. – на 17,5%; 2024 р. – на 23,1%. Підвищення середньомісячної зарплати зумовлено кризовими явищами на ринку праці, зокрема дефіцитом працівників що виник внаслідок війни, мобілізації та міграцією населення [40]. Після набуття чинності нової редакції закону про мобілізацію влітку 2024 р. нестача робочої сили стала значною проблемою для підприємств та компаній, що зумовило зростання середньомісячної зарплати у 2024 р. на 4031 грн.

Досліджуючи заробітну плату, як основне джерело особистих доходів доцільно розглянути особливості середньомісячної зарплати за певними видами діяльності. Загальновідомо, що відмінності у розмірах середньомісячній заробітної плати за видами діяльності визначаються низкою економічних, соціальних та організаційних факторів, зокрема: попитом і пропозицією на ринку праці, рентабельністю та продуктивністю галузі, рівнем державного регулювання, рівнем відповідальності та ризику (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Динаміка середньомісячної заробітної плати штатних працівників за
видами економічної діяльності в 2018–2024 рр. [39]**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
По Україні, грн.	11591	14014	14847	17442	21473
Сільське господарство	9757	12287	13061	14625	18012
Промисловість	12759	14902	15176	18390	23150
Будівництво	9832	11289	9781	12634	16928
Торгівля	11286	13488	15103	20630	25286
Транспорт	11951	13837	13731	17184	21699
Готелі, організація харчування	6026	8543	9367	12300	15881
Інформація, телекомунікації	19888	25530	30829	37946	52457
Фінансова та страхова діяльність	20379	23975	27986	34393	41384
Операції з нерухомістю	8981	11142	11560	15509	19508
Наукова та технічна діяльність	16613	19369	20497	23413	29200
Державне управління та оборона	16443	19048	20764	23395	29099
Освіта	9271	11817	11999	12439	14593
Охорона здоров'я	8848	11616	13738	14688	16850
Мистецтво, спорт	9624	12508	11567	13336	15872

Оцінка показників середньої заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні за період 2020–2024 рр. демонструє суттєві відмінності між галузями (табл. 2.5). Найвищі темпи зростання середньомісячної зарплати спостерігається у сфері інформаційних технологій: від 19 888 грн., у 2020 році до 52 457 грн. у 2024 р. (темп зростання 263,7%). Найвищі темпи зростання серед усіх галузей пояснюються високим попитом на спеціалістів та міжнародною конкуренцією.

Доволі значне зростання середньомісячної зарплати притаманне торгівлі: від 11 286 грн. у 2020 р. до 25 286 грн. у 2024 р. (темп зростання 224%). Більше як у 2 рази зросла середньомісячна зарплата у сфері страхової та фінансової діяльності: від 20 379 грн. у 2020 р. до 41 384 грн. у 2024 р. (темп зростання 203%) та у сфері операцій з нерухомістю: з 8 981 грн. у 2020 р. до 19 508 грн. у 2024 р. (темп зростання 217%).

Нижчими темпами зростання середньомісячної зарплати характерні для державного сектору, який фінансується за рахунок бюджетних коштів. Зокрема, середньомісячна зарплата у сфері державного управління та оборони зросла від

16 443 грн. у 2020 р. до 29 099 грн. у 2024 р. (темп зростання 177%); у сфері охорони здоров'я: від 8 848 грн. у 2020 р. до 16 850 грн. у 2024 р. (темп зростання 190%); у сфері освіти: від 9 271 грн. у 2020 р. до 14 593 грн. у 2024 р. (темп зростання 157%); у сфері мистецтва та спорту 9 624 грн. у 2020 р. до 15 872 грн. у 2024 р. (темп зростання 165%).

Показники табл. 2.3 свідчать, що друге місце за значимістю у доходах вітчизняних домогосподарств займають соціальні допомоги та трансферти, які склали понад третину сумарних доходів і їх частка у загальному бюджеті залишалася стабільною (32–33%). Певний інтерес представляє аналіз динаміки соціальних виплат та оцінка абсолютних та відносних показників (табл. 2.6)

Таблиця 2.6

Динаміка соціальних допомог та інших трансфертів у 2018–2022 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг, млрд. грн.	1056,1	1190,3	1367,6	1579,7	1754,5
Темп зростання, %	-	112,7	114,9	115,5	111,1
Абсол. приріст, млрд. грн.	-	134,2	177,3	212,1	174,8

Примітка. Складено та розраховано за даними [35]

Як видно із показників (табл. 2.6), протягом 2018–2022 рр. загальна сума соціальних допомог та інших трансфертів населенню України постійно зростала: у 2018 р. – 1056,1 млрд. грн., у 2019 р. – 1190,3 млрд. грн. (+134,2 млрд. грн. або 12,7%); у 2020 р. – 1367,6 млрд. грн. (+177,3 млрд. грн. або 14,9%); у 2021 р. – 1579,7 млрд. грн. (+212,1 млрд. грн. або 15,5%); у 2022 р. – 1754,5 млрд. грн. (+174,8 млрд. грн. або 11,1%). Соціальні допомоги та трансферти виплачують членам домогосподарств у грошовій формі. Для отримання таких виплат громадяни повинні мати певний статус або перебувати у визначених законом обставинах (пенсійний вік, хвороба чи безробіття, низький рівень доходів). Формою виплати соціальних допомог чи трансфертів є різноманітні види грошової допомоги, пенсія, стипендія. Основними

причинами такого зростання соціальних допомог та трансфертів у 2018–2022 р. є:

- інфляція та зростання вартості життя – необхідність підвищення соціальних виплат;
- збільшення кількості отримувачів соціальних виплат, в першу чергу, через демографічні зміни та зростання частки пенсіонерів;
- пандемія COVID-19 у 2020–2021 рр. – вплинула на державні видатки через додаткові допомоги малозабезпеченим верствам населення;
- повномасштабна війна у 2022 р. – викликала додаткові витрати на соціальні виплати для постраждалих від воєнних дій та внутрішньо переміщених осіб.

Ще одним джерелом особистих доходів є прибуток та змішаний дохід. Ця група доходів включає доходи від підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців та самозайнятих осіб, доходи малих підприємств. Ця категорія доходів є основним джерелом доходів для самозайнятих громадян та малого бізнесу. Показники табл. 2.3 дають можливість зробити висновок про зростання частки прибутку та змішаного доходу у загальних доходах населення у 2018–2021 рр. (з 17,6% у 2018 р. до 19,8% у 2021 р.), що свідчить про посилення ролі підприємництва у структурі доходів.

У 2022 році відбулося значне падіння частки прибутку та змішаного доходу до рівня 13,2%, що пояснюється: війною в Україні, коли багато підприємств припинили діяльність або скоротили обсяги роботи: скороченням платоспроможного попиту (зниження доходів населення та зміна структури споживання): евакуацією та міграцією підприємців – закриття малого бізнесу через бойові дії.

Для вітчизняних домогосподарств характерним є низький рівень доходів від власності частка яких становила 1,1–2,8% (див. табл. 2.3).

Як бачимо, вище наведені статистичні дані характеризують 2018–2022 р. Разом з тим, особливий інтерес викликають аналогічні показники за період воєнного стану. У зв'язку із неможливістю проведення обстежень

умов життя Державною службою статистики, скористаємось результатами «Обстежень, здійснених Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України» [41].

Таблиця 2.7

**Динаміка та структура доходів домогосподарств України
за 2021 р. та 2023 р., % [41]**

Показники	2021 р.	2023 р.
Доходи всього	100	100
Заробітна плата	59,8	61,7
Прибуток та змішаний дохід	5,7	6,4
Доходи від особистого підсобного господарства	2,5	1,7
Доходи від власності	1,2	3,3
Пенсії, стипендії та державні соціальні допомоги	19,8	15,5
Допомога від недержавних волонтерських фондів, організацій (ЮНІСЕФ, ПРООН тощо)	0	0,8
Допомога від родичів	3,2	3,1
Пільги та субсидії	0,4	0,6
Використання заощаджень та позик	1,3	5,6
Інші доходи	1,5	1,3

Аналізуючи таблицю, виявлено певні відмінності у структурі доходів українців у довоєнний період та період воєнного стану. Як бачимо, основним джерелом особистих доходів є заробітна плата, питома вага якої зросла у структурі доходів (з 59,8% до 61,7%). Таке зростання питомої ваги зарплати у загальних доходах може бути наслідком її підвищення у критичних секторах (військові, медицина, логістика) та втрати інших джерел доходів. Частка доходів від самозайнятості та підприємницької діяльності зросла з 5,7% до 6,4%, що може свідчити про адаптацію бізнесу до нових умов або зростання ролі самозайнятості.

Зростання питомої ваги доходів від власності з 1,2% до 3,3% може свідчити про активізацію ринку нерухомості або зростання виплат за депозитами та іншими активами.

Як бачимо у період воєнного стану з'явилася нова група доходів населення – допомога від міжнародних організацій (0,8%), що свідчить про активну підтримку українців з боку міжнародних партнерів.

Натомість скоротилися соціальні виплати (від 19,8% у 2021 р. до 15,5% у 2023 р.) та доходи від особистих підсобних господарств (від 2,5% у 2021 р. до 1,7% у 2023 р.). Зменшення соціальних виплат (пенсії, стипендії, різні види соціальних допомог) є наслідком обмежених бюджетних ресурсів та спрямування коштів на військові потреби. Скорочення доходів від особистих підсобних господарств може бути пов'язане з окупацією частини територій, руйнуванням сільськогосподарської інфраструктури та міграцією населення.

Структура особистих доходів домогосподарств України у 2023 р. представлена на рис. 2.1.

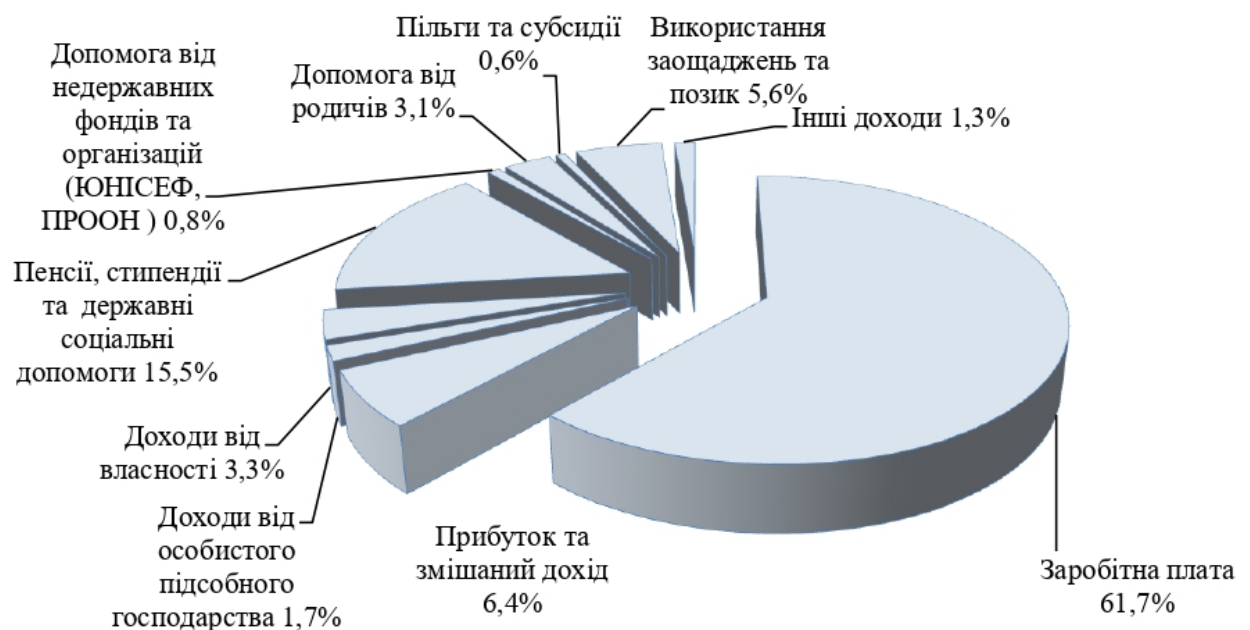

Рис. 2.1. Структура доходів домогосподарств України у 2023 р.

Примітка. Побудовано за даними [41]

Показники, що відображені на діаграмі свідчать, що основну частку доходів українців у 2023 р. складала заробітна плата (61,7%), що свідчить про її ключову роль у фінансовому забезпеченні населення.

Значна частина особистих доходів формується за рахунок пенсій та соціальних виплат (15,5%), а також за рахунок використання власних заощаджень та позик (5,6%), що може вказувати на додаткову потребу в фінансових ресурсах.

Доходи підприємців, самозайнятих осіб та дрібного бізнесу (прибуток та змішаний дохід) становив 6,4%.

Інші джерела доходів, доходи від власності (3,3%), матеріальна підтримка від членів сім'ї (3,1%), доходи від особистого підсобного господарства (1,7%), міжнародна допомога від недержавних волонтерських фондів та організацій (0,8%) є незначними.

2.2. Аналіз динаміки складу та структури витрат домогосподарств України

У сучасному світі ефективне управління особистими фінансами є одним із ключових чинників фінансової стабільності та добробуту. Зростання цін, економічні кризи, зміни на ринку праці та інші фактори роблять контроль за особистими витратами необхідністю для кожної людини. Грамотне планування особистих витрат дозволяє не лише уникнути фінансових труднощів, а й створити резерв на майбутнє, інвестувати та досягати довгострокових фінансових цілей.

Особливо актуальним питання особистих витрат стає в умовах нестабільності, коли доходи можуть змінюватися, а непередбачені витрати зростають. Саме тому розуміння структури власних витрат, навички бюджетування та раціонального розподілу коштів набувають дедалі більшого значення. Проаналізуємо динаміку сукупних витрат домогосподарств України (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка сукупних витрат домогосподарств України у 2018–2022 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг, млрд. грн.	3248,7	3744,1	4045,2	4863,5	5257,1
Темп зростання, %	-	115,2	108,0	120,2	108,1
Абсол. приріст, млрд. грн.		495,4	301,1	818,3	393,6

Примітка. Складено та розраховано за даними [35]

Протягом 2018–2022 рр. спостерігалася стабільна тенденція зростання сукупних витрат домогосподарств (табл. 2.8). Так, обсяг досліджуваного показника зріс з 3248,7 млрд. грн. у 2018 р. до 5257,1 млрд. грн. у 2022 р.

За результатами 2019 р. спостерігається доволі високий темп зростання витрат домогосподарств – 115,2% (абсолютний приріст 495,4 млрд. грн.). У 2020 р. темп зростання сповільнився до рівня 108,0%, що пояснюється впливом пандемії COVID-19 та загальним економічним спадом. Найвищий темп зростання витрат зафіксовано у 2021 р. – 120,2% (абсолютний приріст 818,3 млрд. грн.), що можна пояснити виходом економіки з пандемійної кризи, збільшенням доходів населення та відновленням споживчого попиту населення.

У 2022 році темп зростання знизився до 108,1%, (абсолютний приріст 393,6 млрд. грн.) значно скоротився у порівнянні з попереднім роком. Це, ймовірно, є наслідком повномасштабної війни, що призвела до падіння доходів, інфляції, зниження реальних доходів, зростанням цін та економічною невизначеністю.

Формуючи статистичні таблиці Державна служба статистики виділяє два ключові показники: споживчі та неспоживчі витрати (рис. 2.2).

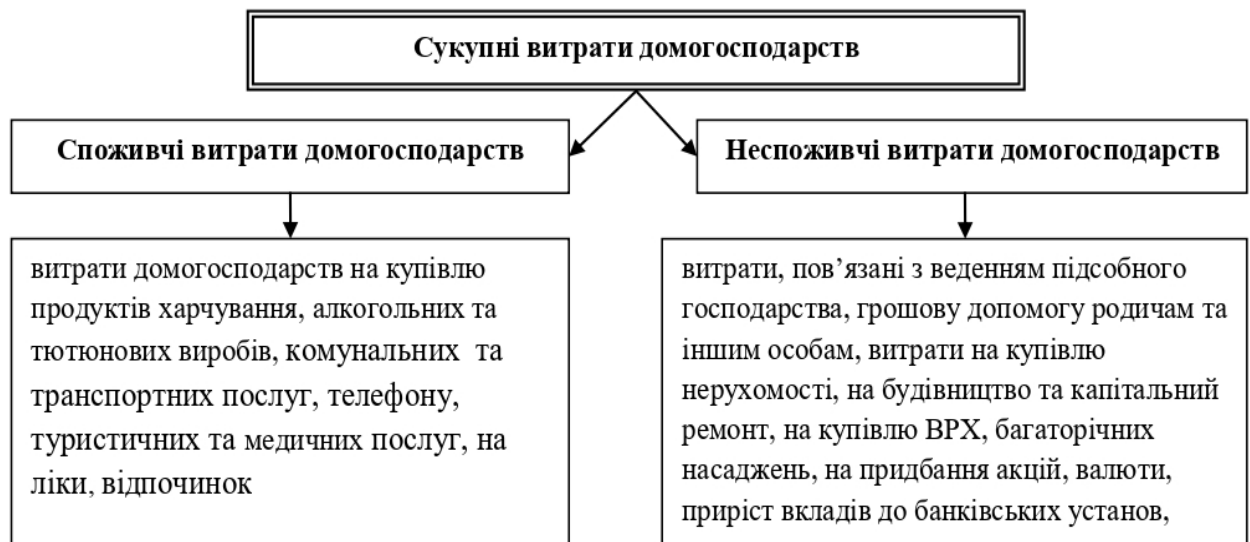

Рис. 2.2. Сукупні витрати домогосподарств

Примітка. Узагальнено автором за [42]

Проаналізуємо структуру сукупних витрат населення у динаміці (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Динаміка і структура сукупних витрат
домогосподарств України у 2018–2022 рр.**

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Сукупні витрати	3248,7	100	3744,1	100	4045,2	100	4863,5	100	5257,1	100
Споживчі витрати	2885,0	88,8	3357	89,7	3520,5	87,0	4305,4	88,5	3922,4	74,6
Неспоживчі витрати	389,0	11,2	387,1	10,3	524,7	13,0	558,1	11,5	1334,7	25,4

Примітка. Складено та розраховано за даними [35]

Показники табл. 2.9 свідчать про переважання частки споживчих витрат, проте їх питома вага знизилася: з 88,8% у 2018 р. до 74,6% у 2022 р.

Зниження обсягу споживчих витрат у 2022 р. до 3922,4 млрд. грн. може бути пов'язано з війною, економічною нестабільністю та зміною пріоритетів витрат.

У період воєнного стану обстеження умов життя домогосподарств не здійснюють, тому виникають труднощі з оцінкою їх реального стану. Розглянемо структуру витрат населення у довоєнний період (див. табл. 2.10). Як бачимо, найбільшою питоною вагою вирізняються витрати на харчування (46,0–48,1%). Друге місце за питоною вагою займають витрати на житло та комунальні послуги (14,4–15,2%).

Упродовж аналізованого періоду витрати домогосподарств на охорону здоров'я зростали від 4,0% до 4,7%, також зросла частка витрат на транспорт – від 3,7% до 4,8% та зв'язок – від 2,6% до 3,4%. Витрати на придбання одягу і взуття зменшилися з 5,4% до 4,8% від сукупних витрат.

Інші витрати (відпочинок, алкогольні напої, культурні потреби, тютюнові вироби, освіта) становили незначну питому вагу сукупних витрат (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Динаміка структури споживчих сукупних витрат домогосподарств
України у 2018–2021 рр. [43]**

в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Споживчі сукупні витрати	92,0	91,3	91,4	91,3
продукти харчування та безалкогольні напої	47,7	46,6	48,1	46,0
алкогольні напої	1,3	1,2	1,2	1,2
тютюнові вироби	2,1	2,0	2,3	1,8
одяг і взуття	5,4	5,5	4,8	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	15,2	14,6	14,4	15,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,1	1,8	2,0	2,2
охорона здоров'я	4,0	4,1	4,3	4,7
транспорт	3,7	4,8	4,0	4,8
зв'язок	2,6	2,8	3,4	3,4
відпочинок і культура	1,8	1,6	1,5	1,7
освіта	1,0	1,1	0,9	1,0
ресторани та готелі	2,4	2,6	1,6	1,8
різні товари і послуги	2,7	2,6	2,7	3,1

Інтерес для дослідження становить аналіз витрат українців у період повномасштабної війни. У зв'язку з відсутністю офіційної інформації Державної служби статистики України, використаємо результати дослідження НАН України «Обстеження, здійснене Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України» [41] (див. табл. 2.11)

Повномасштабна війна спричинила певні зміни у витратах домогосподарств, зокрема:

– зростання частки витрат на продукти харчування – 46% у 2021 р. до близько 52% у 2023 р., що зумовлено, в першу чергу, підвищенням рівня цін на продукти. За оцінками аналітиків, у 2022 р. ціни на яйця зросли на 76,6%, на фрукти – на 73,8%, на рибні продукти – на 45,8%, на молочну продукцію – на 18,7%, на соняшникову олію – на 14,5%; у 2023 р. вартість м'ясопродуктів зросла на 9,9%, на молочну продукцію – на 9,7 %, на рибну продукцію – на 4,1%;

Таблиця 2.11

**Динаміка та структура витрат домогосподарств України
за 2021 р. та 2023 р., % [41]**

Показники	2021 р.	2023 р.
Витрати всього	100	100
Продукти харчування	46	52
Житло, комунальні послуги	15	17
Охорона здоров'я	5	5
Одяг і взуття	5	4
Транспорт	5	5
Різні товари та послуги	4	4
Неспоживчі витрати	8	3
Алкогольні напої, тютюн	1	1
Зв'язок	3	1.5
Відпочинок і культура	2	2
Освіта	2	1.5

- зростання частки витрат на житло та комунальні послуги – від 15% у 2021 р. до 17,2% у 2023 р.;
- зменшення частки неспоживчих витрат – з 8% у 2021 р. до 3% у 2023 р.;
- скорочення витрат на одяг, освіту та зв'язок вказує на концентрацію витрат домогосподарств на базових потребах (див. табл. 2.11).

Рис. 2.3. Структура витрат домогосподарств України у 2021 р. та 2023 р.

Як бачимо із показників діаграми (рис. 2.3), під час війни витрати українців зазнали певних змін, зумовлених економічними труднощами та потребою адаптуватися до нових реалій. Так, члени домогосподарств зосереджуються на задоволенні базових потреб – їжа, ліки, засоби гігієни, оплата житла та комунальних послуг. Витрати на товари довгострокового характеру, розваги та відпочинок відходять на другий план.

Національним інститутом стратегічних досліджень вивчалась проблематика «Економічної нерівності серед населення України в контексті забезпечення стійкості» [45]. У результаті досліджень встановлено, що за період війни в Україні зросла чисельність домогосподарств з незадовільним фінансовим станом, таких що не можуть придбати товари першої необхідності – восени 2023 р. таких домогосподарств було більше як 50%.

Дані про особливості витрат українців у період війни, отримані внаслідок самооцінювання відображено у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Показники фінансового становища домогосподарств України у
2021–2023 рр., % [45]**

(за результатами самооцінки)

Показники	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Економлять на харчуванні	12,2	19,9	26,2
Вистачає на харчі, але на одяг та взуття потрібно заощадити / позичити	25,0	33,2	25,0
Вистачає на харчі, одяг, взуття. На придбання дрібної техніки потрібно заощадити / позичити	39,3	22,0	22,7
Вистачає на харчі, одяг, взуття, придбання дрібної техніки. Але на придбання габаритної техніки потрібно заощадити / позичити	18,1	12,5	13,8
Вистачає на харчі, одяг, взуття, придбання дрібної і габаритної техніки. На придбання машини / квартири потрібно заощадити / позичити	3,0	8,2	8,3
Домогосподарство може дозволити собі будь-які покупки	0,5	1,8	1,7
Важко відповісти	1,8	2,4	2,4

Як бачимо (табл. 2.12), понад 26% опитаних домогосподарств повідомила, що їм не вистачає коштів на продукти харчування. Така ситуація зумовлена зростанням вартості продуктів харчування, при цьому знижується

якість продуктового кошика українців: скорочується асортимент, знижується споживання м’яса та риби, натомість зростає споживання хлібобулочної продукції та продуктів низької якості.

Четверта частина домогосподарств мала можливість купувати продукти харчування, однак їм не вистачало на одяг та взуття (див. табл. 2.12). Результати дослідження свідчать про зниження частки домогосподарств, котрі без обмеження купували як продукти харчування, так і одяг та взуття, дрібну техніку: 18,1% у 2021 р. та лише 13,8% у 2024 р.

Зменшилась частка домогосподарств, які мали достатньо коштів на придбання продуктів, одягу та взуття, дрібної техніки з 18,1% у 2021 р. до 13,8% у 2023 р. (див. табл. 2.12).

Результати опитування свідчать про зростання витрат під час війни на засоби індивідуального захисту, павербанки, генератори та аптечки, на евакуацію на більш безпечні території.

До особливостей витрат вітчизняних домогосподарств у період воєнного стану належить спрямування коштів на підтримку Збройних Сил України, зокрема, на придбання військової амуніції, дронів, автомобілів, тепловізорів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Динаміка витрат домогосподарств України на підтримку ЗСУ у
2022–2024 рр.,%**

(за результатами опитування)

Показники	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Донатять на допомогу ЗСУ або постраждалим внаслідок воєнних дій	90	92	89
Систематично донатять на допомогу ЗСУ або постраждалим внаслідок воєнних дій	20	33	26
Донатять у великі фонди, такі як «Повернись живим», фонд Сергія Притули, а також на збори Лачена (Ігоря Лаченкова)	*	71	60
Донатять на збори знайомих, родичів	54	75	71

Примітка. Складено та розраховано за даними [46; 47; 48]

* інформація відсутня

У результаті оцінки показників табл. 2.13 виявлено високий рівень фінансового патріотизму вітчизняних домогосподарств. Так, у 2022–2024 рр. громадяни продовжували активно підтримувати Збройні сили України, хоча у 2024 р. спостерігається зниження частки осіб, які донатять. Питома вага тих, хто передає кошти у великі фонди (фонд Сергія Притули та «Повернись живим»), знизилась у 2024 р. порівняно з попереднім роком (60% проти 71%). Водночас, бажання донатити на збори знайомих та близьких, хоча і зменшився у 2024 р. порівняно із 2023 р., залишається на доволі високому рівні, значно перевищуючи показники 2022 р. Іншими словами, показники табл. 2.13 свідчать про високий рівень громадянської активності українців.

Підсумовуючи вище викладене зауважимо, що під час війни витрати вітчизняних домогосподарств зазнали певних змін, зумовлених економічними труднощами та потребою адаптуватися до нових реалій. Так, члени домогосподарств зосереджуються на задоволенні базових потреб – їжа, ліки, засоби гігієни, оплата житла та комунальних послуг. Витрати на товари довгострокового характеру, розваги та відпочинок відходять на другий план.

Крім того, у період воєнного стану доволі великі за обсягом кошти спрямовуються на підтримку армії та допомогу постраждалим від воєнних дій. Це свідчить про зростання солідарності та громадянської відповідальності у фінансовій поведінці населення. Навіть за умов економічної нестабільності та тиску на особисті бюджети, українці демонструють готовність жертвувати частину власних ресурсів на загальнонаціональні потреби, що формує нову структуру споживчих пріоритетів і підкреслює важливість небайдужості як суспільної норми.

2.3. Практика управління особистими доходами і витратами

В умовах трансформаційних змін у соціально-економічному просторі особливого значення набуває ефективне управління особистими доходами і витратами. Рациональна організація доходів і витрат дозволяє не лише забезпечити комфортний рівень життя, але й створити підґрунтя для фінансової стабільності та незалежності у майбутньому. З огляду на динамізм економічного середовища, особливо в період воєнного стану, проблема ефективного управління особистими доходами і витратами постає як необхідна умова забезпечення добробуту домогосподарств.

Доходи є джерелом тих ресурсів, які члени домогосподарств можуть спрямовувати на поточне споживання, заощадження або інвестування, тоді як витрати відображають реальні напрями використання цих ресурсів. Управління особистими доходами і витратами охоплює планування, аналіз, контроль і коригування фінансових потоків (рис. 2.4).

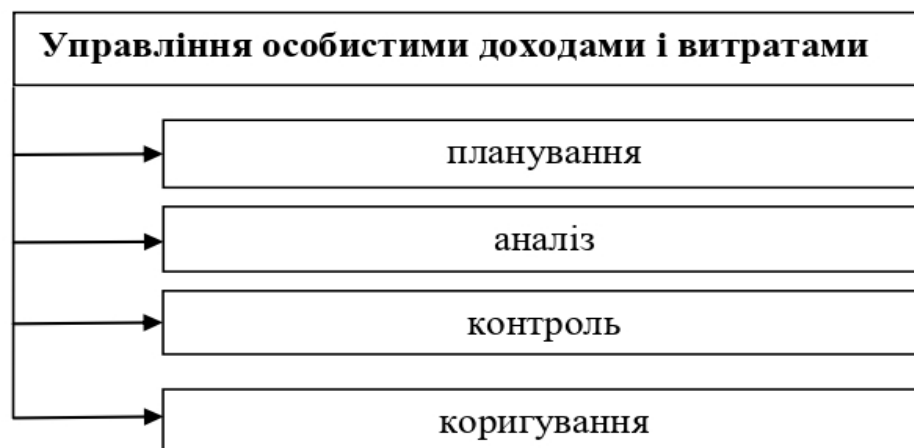

Рис. 2.4. Управління особистими доходами і витратами

Примітка. Узагальнено автором

На думку Л. Г. Ліпич, О. А. Івашко та С. В. Мостенець «управління доходами та витратами домогосподарств є сукупністю процесів планування, організування, мотивування, контролювання за економічними відносинами як безпосередньо всередині самого домогосподарства, так і з іншими суб'єктами

економічної діяльності (державними фінансовими органами, інституціями фінансового ринку тощо)» [36, с. 48].

Планування особистих фінансів базується на визначенні пріоритетів, фінансових цілей і розрахунку очікуваних доходів і витрат. Формування бюджету є центральним елементом цього процесу. Ефективне бюджетування передбачає врахування поточних доходів, прогнозування можливих змін у рівні доходів і адаптацію витратної частини з урахуванням встановлених фінансових цілей. Особливої актуальності набуває поділ витрат на обов'язкові та дискреційні (бажані чи індивідуальні), що дозволяє більш гнучко реагувати на зовнішні економічні виклики та забезпечити фінансову стабільність у довгостроковій перспективі.

Фінансовий план є тим інструментом, який забезпечує здійснення моніторингу вхідних та вихідних фінансових потоків кожного окремо взятого домогосподарства, дозволяє прогнозувати доходи і витрати у майбутньому та оптимізувати фінансові потоки при досягненні поставлених цілей. Найпростішою формою особистого фінансового плану є бюджет (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Орієнтовний бюджет домашнього господарства [49, с. 66]

Доходи	Витрати
– заробітна плата; – доходи від підприємницької діяльності; – доходи від самозайнятості; – доходи від продажу сільськогосподарської продукції; – доходи від продажу особистого і домашнього майна; – доходи від продажу нерухомості; – доходи від здавання внайми нерухомості; – пенсії; – стипендії; – соціальні допомоги та компенсаційні виплати; – відсотки за вкладками; – дивіденди на акції; – доходи від інших цінних паперів; – доходи від продажу цінних паперів; – допомога від родичів; – інші доходи	Умовно постійні: – витрати на харчування; – оплата житлово-комунальних послуг; – оплата послуг зв'язку; – оплата проїзду в транспорті; – сплата страхових внесків; – сплата відсотків за кредит; – утримання і експлуатація транспортних засобів. Умовно змінні: – придбання товарів тривалого використання; – медичне обслуговування; – витрати на відпочинок; – купівля подарунків; – придбання санітарно-гігієнічних засобів; Інвестиційні: – придбання акцій і облігацій; – купівля нерухомості; – заощадження; – інші витрати

Як бачимо (табл. 2.14), бюджет домашнього господарства являє собою таблицю, у котрій згруповано індивідуальні доходи і витрати. Така таблиця дає можливість отримати інформацію кінцевий результат надходжень і витрат та виявити нестачу коштів або їх вільний залишок. Завдяки деталізації особистих доходів і витрат зручно контролювати надходження коштів та їх ефективне використання, що дає можливість не допустити тимчасову нестачу коштів внаслідок непередбачуваних витрат або затримання надходження доходів. Виходячи із вище викладеного можемо стверджувати, планування особистих доходів і витрат є важливим елементом управління.

Аналіз особистих доходів і витрат займає значиме місце у процесі управління і полягає у зіставленні планованих показників із фактичними, виявленні відхилень, з'ясуванні причин виникнення та дає можливість оперативно вносити зміни до бюджету або уточнювати фінансові цілі із урахуванням нових обставин.

Контроль за фактичними доходами і витратами тісно пов'язаний із процесом аналізу і беззаперечно є важливим елементом процесу управління. Саме контроль забезпечує відповідність фактичних витрат поставленим фінансовим цілям та встановлює обмеження. Контроль полягає у перевірці витрат у розрізі категорій, залишків на рахунках, оцінці доходів.

В умовах цифровізації сучасного світу члени домогосподарств все рідше використовують традиційні методи бюджетування ведення обліку доходів та витрат на паперових носіях, зберігання роздрукованих квитанцій. Інформаційні технології відкривають нові можливості для підвищення ефективності управління особистими доходами і витратами, зокрема у процесі їх аналізу та контролю. Так, використання мобільних застосунків, електронного банкінгу, автоматизованих систем обліку дозволяє в режимі реального часу контролювати рух коштів, формувати звіти, здійснювати планування особистих доходів і витрат та їх аналіз. Такі цифрові інструменти підвищують прозорість фінансових операцій і сприяють прийняттю обґрунтованих рішень на основі актуальної інформації. Мобільні додатки є зручними та ефективними методами

управління особистими доходами і витратами, які дозволяють відстежувати витрати та доходи, визначати фінансові цілі та досягати їх. Доступний інтерфейс та численні можливості аналізу сприяють оптимізувати доходи та витрати. На рис. 2.5 наведено популярні українські додатки, які дозволяють управляти особистими доходами і витратами.

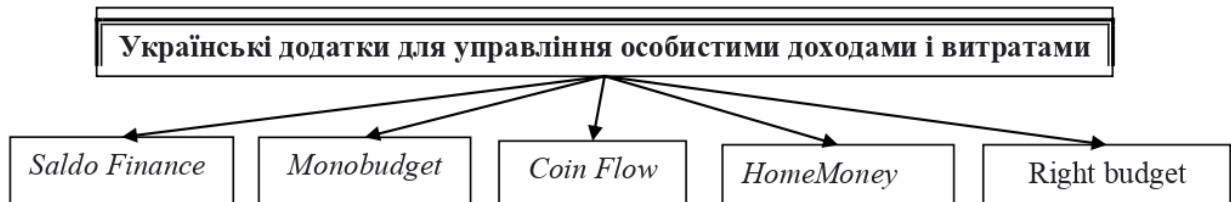

Рис. 2.5. Вітчизняні мобільні додатки для управління особистими доходами і витратами

Примітка. Узагальнено автором за [50]

Saldo Finance є простим додатком для управління особистими доходами і витратами, який дає можливість здійснювати облік персональних, сімейних фінансів, і навіть бізнесу. У додатку доступні українська та англійська мови. Saldo Finance дозволяє контролювати витрати, оцінювати у динаміці доходи та витрати, відображає залишки на рахунках, спів ставляти планові та фактичні показники.

Перевагами програми Saldo Finance є:

- доступ до особистих даних у Monobanku та Монобанку для ФОП (розробники планують додати доступ до даних в інших українських банках);
- залишки на банківських рахунках, обсяги готівки та заощаджень, боргів та інших активів на одному екрані;
- можливість одночасно управляти особистими, сімейними та бізнесовими фінансами;
- індивідуальні категорії та групи особистих доходів і витрат відповідно до потреб
- наявність чату підтримки для користувачів, де відповідають на питання.

До закінчення війни застосунок Saldo Finance є безкоштовним для наших співвітчизників

У додатку Monobudget доступні українська, іспанська, німецька, англійська мови. Цей додаток синхронізовано з Монобанком, що забезпечує отримання інформації про рух коштів по рахунках цього банку у реальному часі. Недоліком застосунку є відображення доходів і витрат виключно в межах Монобанку.

До переваг Monobudget належать:

- можливість встановлювати бюджет по кожній категорії і контролювати рівень його виконання за допомогою особистого фінансового радника;
- відображення особистих monobank-рахунків і синхронізація витрат;
- можливість підключення monobank-рахунків чоловіка/дружини при використанні функції сімейного обміну та управляти витратами домогосподарства у цьому додатку;
- можливість додавати наявні активи (акції та криптовалюту, готівку та нерухомість та інші);
- технічна підтримка користувачів програми працює 24/7.

Особливістю застосунку Monobudget є його платність – 99 центів на місяць або 9,99 доларів на рік.

Додаток Coin Flow створений для управління особистими доходами і витратами, забезпечення економії коштів, накопичення коштів на певні цілі (весілля, туристичні поїздки тощо), для нагадування про платежі, управління коштами малого бізнесу. Додаток Coin Flow доступний українською та ще 26 мовами і дає можливість:

- обліковувати витрати;
- додавати транзакції, грошові перекази та здійснювати розрахунки у сфері обміну валют;
- відстежувати кредитні кошти та запозичення;

- планувати бюджет;
- розраховувати можливості досягнення фінансових цілей;
- створювати шаблони для постійних і звичайних транзакцій;
- управляти необмеженою кількістю рахунків / групами видатків / контрагентів / проєктів;
- отримувати детальні звіти, які відображають рух коштів;
- синхронізацію руху коштів по банківських рахунках;
- відстежувати доходи та витрати за датами.
- Coin Flow можна безкоштовно користуватися до 28 днів, далі – необхідно платити \$2.50 за місяць, \$6 за 3 місяці, \$12 за пів року.

HomeMoney є це онлайн-сервісом не лише для управління особистими та сімейними доходами і витратами, але і бюджетом малого бізнесу. У додатку HomeMoney доступні українська, італійська, англійська та іспанська мови.

Додаток забезпечує облік витрат та доходів, допомагає спланувати бюджет та визначити фінансові цілі. HomeMoney формує детальні звіти, які візуалізує за допомогою діаграм. Перевагою цього застосунку є можливість працювати з даними сервісу при відсутності інтернету та синхронізація усіх даних при підключенні до мережі.

Позитивними рисами за стосунку HomeMoney є:

- ранжування витрат за категоріями;
- підключення рахунків у різних банках;
- функція планування бюджету;
- перегляд стану рахунків та історії операцій;
- додавання витрат та доходів, переказів.

Користуватися застосунком HomeMoney можна безкоштовно, однак для використання додаткових функцій і можливостей потрібно підписатися на платну версію Преміум: за 3 місяці потрібно сплатити \$5,99, за 1 рік — \$15,99.

Right budget — це новий безкоштовний вітчизняний додаток для контролю за особистими доходами і витратами, розроблений під час повномасштабної війни. У додатку доступні українська та англійська мови.

Застосунок має простий інтерфейс, де відображається статистика та історія доходів та витрат.

Перевагами Right budget є можливість контролювати та оптимізувати витрати, додавати багато категорій, одночасно вести сімейний та особистий бюджети з розбивкою по місяцях, створювати списки покупок. Використання застосунку є безкоштовним. Недоліком Right budget є відсутність прив'язки банківських рахунків, тому всі дані про доходи і витрати потрібно вносити вручну.

На завершення варто зазначити, що управління особистими доходами і витратами в умовах цифровізації набуває принципово нових рис, оскільки впровадження інформаційних технологій та мобільних додатків створює переваги для підвищення ефективності такого управління. Сучасне цифрове середовище надає вільний доступ членам домогосподарств до інтерактивних інструментів планування, аналізу та контролю за вхідними та вихідними потоками у режимі реального часу. Застосування мобільних додатків для управління особистими доходами і витратами дозволяє користувачам оперативно їх відслідковувати, формувати фінансові цілі та досягати їх.

Таким чином, ефективність управління особистими доходами і витратами в умовах цифрової трансформації залежить від здатностей індивіда адаптуватися до нових можливостей, застосовувати цифрові інструменти у щоденну фінансову практику для досягнення фінансової стабільності та добробуту.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТИМИ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ В КОНТЕСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Соціально-економічні умови, які склалися в країні суттєво впливають на можливості та здатність громадян управляти особистими доходами і витратами. Війна, безробіття, економічна нестабільність та інфляція, інші негативні фактори знижують рівень доходів, змінюють склад та структуру витрат та зменшують можливості для заощадження коштів та їх інвестування. Процес діджиталізації фінансового ринку, розширення спектру фінансових продуктів, зменшення обсягу заощаджень та підвищення рівня фінансової вразливості в умовах повномасштабної війни, зростання чисельності та різноманіття шахрайських схем, необхідність прийняття оптимальних фінансових рішень в умовах невизначеності зумовлюють потребу підвищення фінансової грамотності громадян України [1, с. 43].

У таких умовах набуває особливої важливості створення передумов для застосування ефективних стратегій управління особистими фінансами, які полягають в жорсткому контролі за витратами, формуванні фінансових резервів («подушки безпеки»), першочерговому забезпеченні базових потреб та створення передумов для відновлення інвестиційної активності домогосподарства. Ефективність управління особистими доходами і витратами залежить від рівня фінансової грамотності членів домогосподарств. Фінансова освіченість забезпечує формування вміння планування особистого бюджету, здатності оцінювати ефективність витрат, можливості прийняття оптимальних фінансових рішень. Підвищення рівня фінансової грамотності населення є завданням не лише окремих домогосподарств, але й держави, яка має забезпечити умови для вільного доступу до фінансової інформації, запровадження освітніх програм.

Державна політика Україна у сфері підвищення рівня фінансової грамотності проявилась у «Національній стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року» [55]. Необхідність розроблення та прийняття Стратегії пов'язано із потребою набуття населенням вміння оптимально використовувати наявні фінансові ресурси, здатності раціонально розподіляти кошти, заощаджувати та інвестувати, піклуватися про захист майна. Фінансово грамотні члени домогосподарств здатні контролювати особисті доходи та витрати, сімейні фінанси, вчасно ідентифікувати та протидіяти шахрайству, управляти боргами та ризиками, формувати заощадження для покриття витрат в разі потреби чи при виникненні непередбачуваних подій, завчасно створити передумови для фінансового добробуту (рис. 3.1).

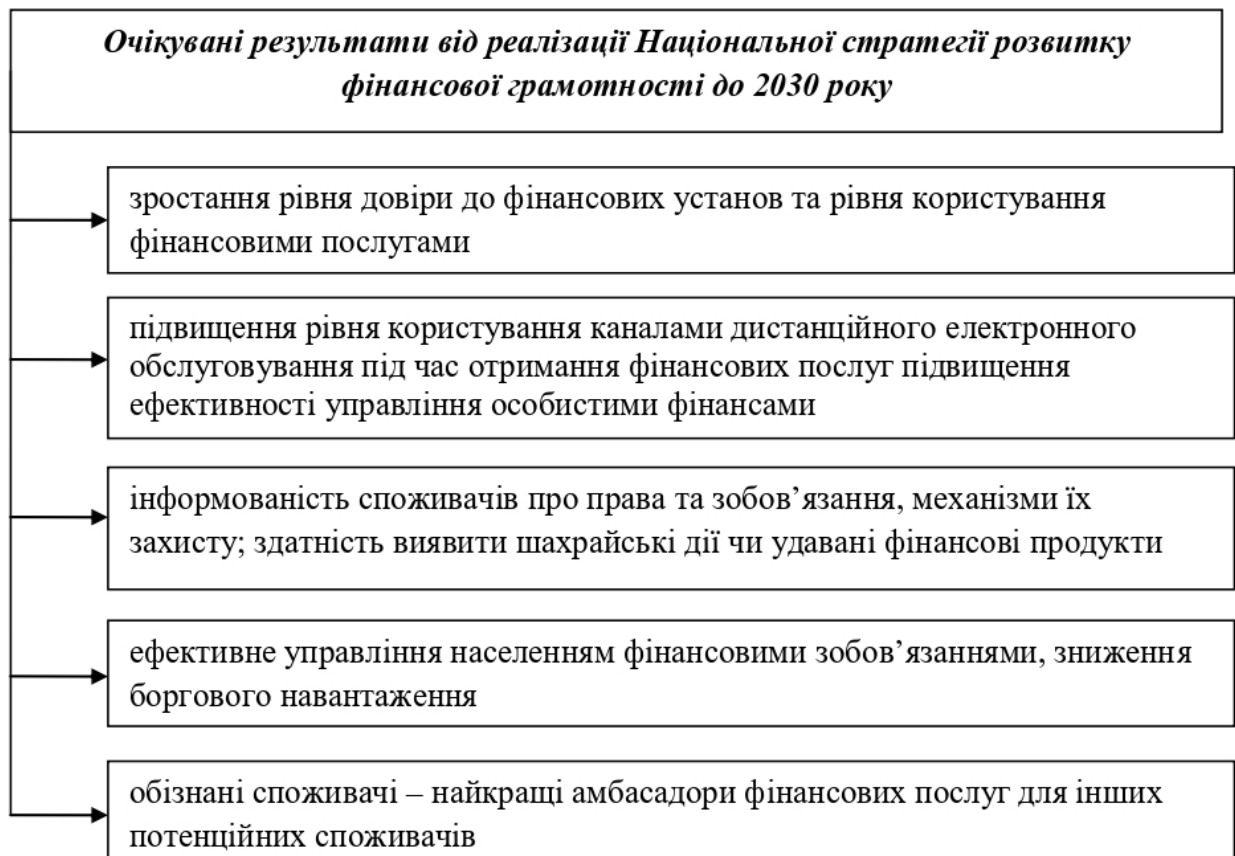

Рис. 3.1. Очікувані результати від реалізації Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року

Примітка. Узагальнено автором за [55]

Необхідність підвищення фінансової грамотності населення зумовлена активізацією фінансового шахрайства у період повномасштабної війни в Україні. За оцінками аналітиків шахраям від початку війни вдалось ошукати українців на більше як 1,5 млрд. грн. Серед шахрайських схем більше 83% припадає на інтернет-схеми з платіжними картками, близько 17% – це шахрайство за допомогою фізичних пристроїв (банкомати, платіжні термінали) [56]. Результатами опитування проведеного НБУ виявлено, що жертвами фінансового шахрайства переважно стає молодь (18–24 р.) та літні люди старші 65 років [57]. Саме тому, реалізація заходів, які сприятимуть підвищенню рівня фінансової грамотності населення усіх вікових груп набуває особливого значення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Цільові групи, на які спрямовано заходи підвищення фінансової грамотності

Групи	Підгрупи
Діти та молодь (5–24 роки)	✓ Діти дошкільного та молодшого шкільного віку (5–10 років) ✓ Середня та старша школа (10–18 років) ✓ Студенти закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти (15–24 роки) ✓ Діти та молодь, які потребують окремої уваги (сироти, діти з інвалідністю, діти, які потрапили в складні життєві обставини)
Доросле населення (16+ років)	✓ Наймані працівники ✓ Населення деокупованих територій ✓ Внутрішньо переміщені особи ✓ Ветерани ✓ Люди старшого віку
Підприємці (16+ років)	✓ Підприємці-початківці ✓ Фізичні особи-підприємці – представники мікробізнесу ✓ Ветерани
Освітняни	✓ Педагогічні працівники закладів освіти ✓ Тренери фінансової грамотності (співробітники фінансових установ, соціальні працівники місцевих громад, представники громадських об'єднань)

Примітка. Узагальнено автором за [55]

Як бачимо (табл. 3.1), для кожної із вікових груп розробляються специфічні заходи для підвищення фінансової грамотності, які враховують

специфіку певної групи, необхідний обсяг та рівень складності освітніх матеріалів, оптимальні канали комунікації, методи навчання.

Недостатній рівень фінансової грамотності дорослого населення створює труднощі у раціональному розпорядженні особистими доходами та заощадженнями, управлінні боргами, здатності адекватно оцінювати імовірні фінансові ризики. Саме тому, напрямами підвищення фінансової грамотності дорослого населення є:

- здобуття навиків фінансового планування, заощадження та інвестування, управління боргами;
- набуття здатності ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення за різних обставин;
- усвідомлення закономірностей функціонування економіки країни та ролі фінансового сектору у її розвитку;
- розуміння особливостей діяльності різних фінансових установ та послуг, які вони надають;
- усвідомлення залежності між ризиком та доходами;
- адаптація до управління особистими фінансами в кризових умовах.
- обізнаність про права споживачів фінансових послуг та інформованість про інституції, які здійснюють їх захист.

При розробленні та реалізації заходів доцільно враховувати наявність особливих груп: внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, жителів деокупованих територій, людей старшого віку. Програми підвищення рівня фінансової грамотності літніх людей мають містити не лише фінансову інформацію, а й підвищувати їх цифрову грамотність. Важливо зміцнювати впевненість у собі літніх людей, що забезпечить їх відмову від сумнівних або не потрібних послуг, здатність протистояти фінансовому шахрайству та махінаціям. Для навчання таких особливих категорій дорослих громадян доцільно залучати педагогів, які володіють не лише фінансовими знаннями, а й професійними якостями для надання навиків дорослим з урахуванням їх особистісних та вікових характеристик, рівня освіти та професії, психологічного стану.

«Національною стратегією розвитку фінансової грамотності до 2030 року» [55] передбачено формування комплексної системи фінансової грамотності, яка передбачає «об'єднати зусилля органів державної та місцевої влади, закладів освіти, фінансових інституцій, експертів фінансового ринку, громадських лідерів. Крім того, Україна навіть в умовах війни налагоджує співпрацю та запозичує досвід Міжнародної мережі фінансової освіти ОЕСР» [1, с. 47].

Передбачено, що реалізація «Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року» [55] сприятиме:

- подальшому оволодінню громадянами цифровими фінансовими послугами;
- поліпшенню цифрових фінансових навичок людей старшого віку та людей з особливими потребами під час тренінгів або консультацій у фінансових установах;
- поглибленню знань з платіжної безпеки;
- розвиток навичок протидії шахрайству у сфері цифрових фінансових послуг;
- відповідальному ставленню до послуг онлайн-кредитування;
- поглибленню знань про новітні цифрові фінансові технології (відкритий банкінг, віртуальні активи), усвідомлення ризиків;
- використанню інформації виключно з надійних джерел.

Підростаюче покоління у найближчій перспективі стане активним учасником економічного життя держави, тому формування фінансово грамотної молоді та дітей є важливим завданням кожної держави. Формування відповідних знань та навичок має здійснюватися з раннього віку, адже саме в цей період закладаються основи поведінкових установок, які згодом визначають економічну поведінку особистості. У процесі навчання діти повинні опановувати базові поняття, пов'язані з грошима, доходами, витратами, заощадженнями, бюджетуванням, а згодом — складніші аспекти фінансової діяльності, зокрема управління ризиками, кредитування, інвестування та основи податкової культури. Такі знання мають бути не лише

теоретичними, важливо забезпечити можливості для їх практичного застосування у реальному середовищі.

«Національною стратегією розвитку фінансової грамотності до 2030 року» [55] передбачено забезпечення якісної базової фінансової освіти, яка полягає в інтеграції фінансової освіти в загальноосвітній процес. Так, вже у 2025 р. упроваджується обов'язкова дисципліна «Підприємництво і фінансова грамотність» для учнів 8–9 класів і учні опанують основи фінансової грамотності, отримають знання про гроші та їх призначення, про фінансово-кредитні установи та їх фінансові послуги, знатимуть як захистити права споживачам фінансових послуг, дізнаються про підприємництво [1, с. 45]. Учні поглиблюватимуть фінансові знання та здобудуть навички управління особистими фінансами на вибіркових чи факультативних курсах, прийматимуть участь у тренінгах, інтерактивних заняттях, майстер-класах, що імітують реальні фінансові ситуації.

Ефективність шкільної освіти залежить від рівня підготовки педагогічних кадрів, які повинні володіти як змістовими знаннями з фінансової тематики, так і методичними прийомами викладання матеріалу у доступній і цікавій формі. В Україні створено широкі можливості для працівників освіти підвищувати професійні навички у сфері фінансової грамотності за допомогою різноманітних онлайн-курсів та тренінгів. Так, за підтримки НБУ на сайті «Талан» можна ознайомитись та безкоштовно скористатися навчальними матеріалами при викладанні предметів фінансового спрямування. Працівникам освіти пропонують безкоштовний курс підвищення кваліфікації «Фінансова грамотність для освітян» [58], розроблений фахівцями НБУ та експертами фінансового ринку.

Підвищення фінансової грамотності молоді та дітей також залежить від родини. Сім'я – це місце, де дитина отримує перші фінансові знання. Поведінка батьків, їх ставлення до грошей, до планування сімейного бюджету та розв'язання фінансових питань є моделлю для наслідування. Відтак, розвиток фінансової обізнаності серед дорослого населення тісно пов'язаний із

підвищенням рівня обізнаності у молодого покоління. Співпраця школи та родини здатна забезпечити формування фінансово грамотного молодого покоління.

У підсумку слід наголосити, що підвищення рівня фінансової грамотності громадян є важливою передумовою для вдосконалення практик управління особистими доходами та витратами. Формування фінансової обізнаності населення сприяє зміцненню фінансової стабільності домогосподарств, підвищенню їх добробуту та розвитку економіки в цілому.

Для досягнення цієї мети необхідно консолідувати зусилля державних органів, освітніх установ, родин та інститутів громадянського суспільства, що має включати такі заходи:

- розроблення, впровадження та широке розповсюдження освітніх програм із фінансової грамотності для дітей і молоді на різних етапах навчання;
- стимулювання педагогічних працівників до підвищення кваліфікації у сфері фінансової освіти шляхом здобуття ступеня бакалавра або магістра за відповідними освітніми програмами, а також через участь у спеціалізованих онлайн-курсах, тренінгах та семінарах;
- заохочення дорослих членів домогосподарств до безперервного підвищення рівня фінансової грамотності, що передбачає вдосконалення навичок планування та управління особистими фінансами, оптимізацію боргових зобов'язань, розвиток умінь заощадження та інвестування, прийняття обґрунтованих фінансових рішень в умовах підвищених ризиків, протидії фінансовому шахрайству та усвідомлення взаємозв'язку між рівнем ризику і доходністю фінансових операцій;
- забезпечення вільного доступу населення до безкоштовних освітніх і інформаційних ресурсів, онлайн-курсів та тренінгів, спрямованих на підвищення фінансової грамотності дорослого населення.

Таким чином, систематична та комплексна робота у цьому напрямі створить необхідні передумови для формування фінансово відповідального суспільства та забезпечення стійкого економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

У процесі оцінки існуючих підходів вітчизняних вчених до трактування поняття «фінансова грамотність» виявлено відсутність єдиного бачення. Так, науковці розкривають досліджуване поняття через наступні ключові категорії: знання, розуміння, навички, уміння.

Враховуючи позицію науковців та висловлюючи власне бачення, пропонуємо під фінансовою грамотністю розуміти знання та навички, котрі дають змогу приймати виважені фінансові рішення у контексті управління особистими доходами і витратами.

Завдяки особистим доходам і витратам домогосподарства задовольняють свої потреби. Розподіляючи особисті доходи та здійснюючи витрати домогосподарства виступають основними споживачами ринкових товарів і послуг, а тому чинять визначальний вплив на економічний розвиток держави загалом. Управління особистими доходами та витратами спрямоване на максимальне задоволення потреб домогосподарств та підвищення рівня їх добробуту. Запорукою підвищення добробуту домогосподарства є усвідомлене управління особистими доходами та витратами. Здатність членів домогосподарств управляти його вхідними та вихідними грошовими потоками чинить визначальний вплив на фінансову стійкість

Аналіз структури доходів українців у довоєнний період та період воєнного стану дозволив встановити, що їх основним джерелом є заробітна плата. Так, середньомісячна зарплата українців у 2018–2024 рр. стабільно зростала, що зумовлено кризовими явищами на ринку праці, зокрема дефіцитом працівників що виник внаслідок війни, мобілізації та міграцією населення. Після набуття чинності нової редакції закону про мобілізацію влітку 2024 р. нестача робочої сили стала значною проблемою для підприємств та компаній, що зумовило зростання середньомісячної зарплати у 2024 р.

Як бачимо, основним джерелом особистих доходів є заробітна плата, питома вага якої зросла у структурі доходів (з 59,8% до 61,7%). Таке зростання

питомої ваги зарплати у загальних доходах може бути наслідком її підвищення у критичних секторах (військові, медицина, логістика) та втрати інших джерел доходів.

Частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості зросла з 5,7% у 2021 р. до 6,4% у 2024 р., що може свідчити про адаптацію бізнесу до нових умов або зростання ролі самозайнятості.

Зростання питомої ваги доходів від власності з 1,2% до 3,3% можна пояснити активізацією ринку нерухомості або зростання виплат за депозитами та іншими активами.

У період воєнного стану з'явилася нова група доходів населення – допомога від міжнародних організацій, що свідчить про активну підтримку українців з боку міжнародних партнерів. Натомість скоротилися соціальні виплати (від 19,8% у 2021 р. до 15,5% у 2023 р.) та доходи від особистих підсобних господарств (від 2,5% у 2021 р. до 1,7% у 2023 р.). Зменшення соціальних виплат (пенсії, стипендії, різні види соціальних допомог) є наслідком обмежених бюджетних ресурсів та спрямування коштів на військові потреби. Скорочення доходів від особистих підсобних господарств може бути пов'язане з окупацією частини територій, руйнуванням сільськогосподарської інфраструктури та міграцією населення.

Повномасштабна війна спричинила певні зміни у витратах домогосподарств, зокрема:

- зростання частки витрат на продукти харчування – 46% у 2021 р. до близько 52% у 2023 р., що зумовлено, в першу чергу, підвищенням рівня цін на продукти;
- зростання частки витрат на житло та комунальні послуги – від 15% у 2021 р. до 17,2% у 2023 р.;
- зменшення частки неспоживчих витрат – з 8% у 2021 р. до 3% у 2023 р.;
- скорочення витрат на одяг, освіту та зв'язок вказує на концентрацію витрат домогосподарств на базових потребах.

Результати дослідження свідчать про зростання витрат населення під час війни на засоби індивідуального захисту, павербанки, генератори та аптечки, на евакуацію на більш безпечні території. Значні кошти спрямовують на підтримку Збройних Сил України, зокрема, на придбання військової амуніції, дронів, автомобілів, теплові зорів, що свідчить про високий рівень громадянської активності українців.

Управління особистими доходами і витратами в умовах цифровізації набуває принципово нових рис, оскільки впровадження інформаційних технологій та мобільних додатків створює переваги для підвищення ефективності такого управління. Сучасне цифрове середовище надає вільний доступ членам домогосподарств до інтерактивних інструментів планування, аналізу та контролю за вхідними та вихідними потоками у режимі реального часу. Застосування мобільних додатків для управління особистими доходами і витратами дозволяє користувачам оперативно їх відслідковувати, формувати фінансові цілі та досягати їх.

Підвищення рівня фінансової грамотності громадян є передумовою для вдосконалення практик управління особистими доходами та витратами. Формування фінансової обізнаності населення сприяє зміцненню фінансової стабільності домогосподарств, підвищенню їх добробуту та розвитку економіки в цілому. Недостатній рівень фінансової грамотності дорослого населення створює труднощі у раціональному розпорядженні особистими доходами та заощадженнями, управлінні боргами, здатності адекватно оцінювати імовірні фінансові ризики. Саме тому, напрямами підвищення фінансової грамотності дорослого населення є:

- здобуття навиків фінансового планування, заощадження та інвестування, управління боргами;
- набуття здатності ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення за різних обставин;
- усвідомлення закономірностей функціонування економіки країни та ролі фінансового сектору у її розвитку;

- розуміння особливостей діяльності різних фінансових установ та послуг, які вони надають;
- усвідомлення залежності між ризиком та доходами;
- адаптація до управління особистими фінансами в кризових умовах.
- обізнаність про права споживачів фінансових послуг та інформованість про інституції, які здійснюють їх захист.

Вважаємо, що необхідною умовою підвищення рівня фінансової грамотності українців є консолідація зусиль державних органів, освітніх установ, родин та інститутів громадянського суспільства, що має включати такі заходи:

- розроблення, впровадження та широке розповсюдження освітніх програм із фінансової грамотності для дітей і молоді на різних етапах навчання;
- стимулювання педагогічних працівників до підвищення кваліфікації у сфері фінансової освіти шляхом здобуття ступеня бакалавра або магістра за відповідними освітніми програмами, а також через участь у спеціалізованих онлайн-курсах, тренінгах та семінарах;
- заохочення дорослих членів домогосподарств до безперервного підвищення рівня фінансової грамотності, що передбачає вдосконалення навичок планування та управління особистими фінансами, оптимізацію боргових зобов'язань, розвиток умінь заощадження та інвестування, прийняття обґрунтованих фінансових рішень в умовах підвищених ризиків, протидії фінансовому шахрайству та усвідомлення взаємозв'язку між рівнем ризику і доходністю фінансових операцій;
- забезпечення вільного доступу населення до безкоштовних освітніх і інформаційних ресурсів, онлайн-курсів та тренінгів, спрямованих на підвищення фінансової грамотності дорослого населення.

Таким чином, систематична та комплексна робота у цьому напрямі створить необхідні передумови для формування фінансово відповідального суспільства та забезпечення стійкого економічного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль С. Л., Мельничук Ю. Д. Фінансова грамотність домогосподарств України: сучасний стан та перспективи підвищення *Світ фінансів*. 2024. № 3. С. 40–52. DOI: 10.35774/sf2024.03.040. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1717>
2. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. 2021. USAID / Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4.
3. Андрійчук В. В. Підготовка майбутніх учителів до формування фінансової грамотності учнів початкової школи. *Мистецтво наукової думки*. 2019. № 8. С. 101–104.
4. Геєнко М., Рибіна Л., Гузенко Т. Фінансова грамотність та професійний розвиток: ключові компоненти стратегії розвитку кадрового та інтелектуального потенціалу закладами вищої освіти. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-96>.
5. Тимків А. О., Сидор Г. В. Фінансова інклюзія як складова відновлення економіки України. *Інклюзія і суспільство*. 2022. Вип. 1. С. 5–14. URL : <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/2/1>.
6. Домбровська С. О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 3 (19). С. 5–14.
7. Дорошенко Н. О., Романів В. В. Фінансова грамотність населення України. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6682> (дата звернення: 07.07.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2018.11.79](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.11.79).
8. Смовженко Т. С., Кузнєцова А. Я. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України. *Регіональна економіка*. 2013. № 2 (68). С. 34–42.

9. Латковська Т. А. Підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти – виклик сучасності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 429–438. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom13/45.pdf>.
10. Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність, як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 129–135.
11. Лавренюк В.В., Лавренюк А.В. Підвищення фінансової грамотності населення: зарубіжний досвід. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2022. № 1. С. 59–67. URL: DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-59-67>.
12. Птащенко Л.О., Колінчук Д.В. Актуалітети підвищення рівня фінансової грамотності українців у період розвитку фінтеху. *Економіка і регіон*. 2021. № 4 (83). С. 92–99. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11216/1/%D0%95%D1%96%D0%A0%204_83_2021-92-99.pdf.
13. Соркін І. В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 2. С. 301–309.
14. Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 2. С. 64–71.
15. Ковтун О. А. Проблеми періодизації трансформації фінансової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. 274–281.
16. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобалізації. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. 2011. Т 16. Вип. 20. С. 116–124.
17. Дубина М., Тарасенко А., Тарасенко О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-17>

18. Повод Т. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 9, С. 84–90. URL: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>.
19. Ярова Ю. М. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2024. Вип. 20. Т. 2. С. 61–68.
20. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 16–26.
21. Домбровська С. О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Освітня аналітика України*. 2022. Вип. 3. С. 5–14.
22. Федосов В. М., Стеценко Б. С. Роль освітніх факторів у формуванні фінансового світогляду в Україні. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 69–84.
23. Захаркіна, Л. С., Катериніна, К. П. Підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Економічний форум*. 2014. № 4. С. 200–207.
24. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. (відп. ред. Мочерний С. В. та ін.). Т1. Львів : Світ, 2005. 573 с.
25. Опарін В. М. Фінансова система України : теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 239 с.
26. Чухно А. А., Єщенко П.С., Климко Г.Н. Основи економічної теорії. Київ: Вища школа. 2001. 606 с.
27. Павліха Н. В. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці: монографія / Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Олександрівна Цимбалюк, Олег Вікторович Уніга, Лілія Миколаївна Коцан, Анастасія Юріївна Савчук. Луцьк : ВежаДрук, 2022. 212 с.
28. Яровий І. М. Бідність серед працюючого населення. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6. С. 241–247.
29. Бортнік С. М., Іщук Х. В. Вивчення тенденцій зміни доходів населення Волинської області. *Економічний форум*. 2013. № 3. С. 224–230.

30. Качан Є.П. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч.-метод. посібник / за заг. ред. проф. Є. П. Качана. Тернопіль: ТДЕУ. 2006. 373 с.
31. Панчишин С. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина та М. Савлука. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2003. 406 с.
32. Огаян Г.А, Політична економія: навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; за заг. ред. Г. А. Оганяна. Київ: МАУП. 2003. 520 с.
33. Гриньова В. М., Шульга Г. Ю. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч. посіб. К.: Знання. 2010. 310 с.
34. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2011. 431 с.
35. Статистичний щорічник України за 2023 рік / Держ. служба статистики України / за ред. Вернера І.Є. Київ, 2024. 268 с.
36. Ліпич Л. Г., Івашко О. А., Мостенець С. В.Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 204 с.
37. Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД), грудень 2023 р. – лютий 2024 р.). Київ, 24 липня 2024 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/social-economical-state-2023-24>
38. Економічна стійкість під час війни: доходи, зайнятість та соціальна допомога в Україні (квітень 2024 року) / Міжнародна організація з міграції (International Organization for Migration). URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2025-01/economic-resilience-in-wartime_ukr-1.pdf
39. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2024 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh_szp_ed_u.html

40. Зануда А. Чи дійсно зарплати в Україні стали більшими. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cz9exxx3je8o>
41. Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД), грудень 2023 р. – лютий 2024 р.). Київ, 24 липня 2024 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/social-economical-state-2023-24>
42. Обстеження умов життя домогосподарств: стандартний звіт з якості державного статистичного спостереження /Державна служба статистики України: схв. ріш. Комісії з питань удосконалення методології та звітної документації від 17.11.2023 № КПУМ/26-23. URL: https://ukrstat.gov.ua/suya/st_zvit/2023/11/zv_obst_um_domog.pdf
43. Структура сукупних витрат домогосподарств. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssv/arh_ssv_u.htm
44. Булавинець В. М., Горин В. П., Квасниця О. В., Коваль С. Л., Сидор І. П. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2023. 170 с.
45. Економічна нерівність серед населення України в контексті забезпечення стійкості: Національний інститут стратегічних досліджень. 19.02.2024 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_eknerivnist_19022024.pdf
46. Споживацькі настрої українців у 2024 році: консалтингова компанія Делой. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/consumer-behavior-research-2024.html>
47. Споживацькі настрої українців у другий рік повномасштабного вторгнення: консалтингова компанія Делой. URL: <https://www.deloitte.com/content/dam/assets-zone2/ua/en/docs/about/2024/consumer-behavior-2024.pdf>
48. Споживацькі настрої українців після повномасштабного вторгнення: консалтингова компанія Делой. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk.html>

49. Кізима Т. Особисте фінансове планування: сутність, специфіка, основні етапи. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 3. С. 62–70.
50. Смагіна А. П'ять українських додатків для контролю витрат. URL: <https://rubryka.com/article/dlya-kontrolyu-vytrat/>
51. Сидорчук, А., Кириленко, О., Коваль, С., Сидор, І. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. 3(44), С. 82–91. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3786>
52. Коваль С.Л. Мотиви та потенційні ризики кредитної поведінки домогосподарств. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
53. Коваль С. Л., Грицишина Л. І. Особливості формування фінансових ресурсів домогосподарств у сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2020. № 4 (65). С. 131–143. DOI: 10.35774/sf2020.04.131. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1373>
54. Сидор І. П., Коваль С. Л. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка*. 2019. № 3 (25). С. 92–96.
55. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року затв. рішенням Правління Національного банку України від 12 квітня 2024 року № 119-пш. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Literacy.pdf?v=7.
56. Скорик Ю. Топ-5 нових схем шахрайства, які загрожують українцям у 2025 році. *FINWAY*. 20.02.2025 р. URL : <https://finway.com.ua/top-novyh-shem-shahrajstva-yaki/>
57. Кожен дев'ятий опитаний українець ставав жертвою шахраїв від початку повномасштабного вторгнення: результати опитування НБУ. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/stopfraud-nbu>.

58. Курс з підготовки вчителів пілотних шкіл НУШ для викладання предмету «Підприємництво і фінансова грамотність» від Національного банку України.
URL : <https://talan.bank.gov.ua/zahody#pidvyshchennia-kvalifikatsii>.
59. Климів А. Фінансове забезпечення сталого розвитку: *збірник наукових праць*. Вип. 4. Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.
60. Климів А. Фіскальна політика України в умовах євро інтеграційних процесів: *збірник матер. XXII Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 23 травня 2025 р.). Т. 1*. Тернопіль: ЗУНУ, 2025 р.